

มนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ในศตวรรษที่ 21

เจตนา นาควิธระ

ศาสตราจารย์เกียรติคุณสาขาภาษาเยอรมัน มหาวิทยาลัยศิลปากร

Corresponding author: chetanan14@gmail.com

บทคัดย่อ

บทความฉบับนี้เป็นปาฐกถาในการประชุมออนไลน์เมื่อวันที่ 21 เมษายน 2564 ซึ่งคณะอักษรศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปากร เป็นผู้จัด โดยมีนักศึกษาระดับปริญญาตรีจาก 7 สถาบัน เข้าร่วมประชุม ผู้เขียนได้ปรับปรุงและขยายบทความต้นฉบับ เพื่อที่จะเอื้อให้สื่อสารได้กับกลุ่มผู้รับต่างวัยและต่างวุฒิภาวะ ผู้ซึ่งมีความสนใจในบทบาทของมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ ในคริสต์ศตวรรษที่ 21 ผู้เขียนจำเป็นต้องทำความเข้าใจกับขอบเขตเดิมของตะวันตก เพราะอุดมศึกษาไทยได้เรียนรู้ และรับรู้จากตะวันตกมาเป็นส่วนใหญ่ โดยที่กลุ่มวิชาใหญ่ ๆ 3 กลุ่ม คือ วิทยาศาสตร์ สังคมศาสตร์ และมนุษยศาสตร์ ควรจะพุ่งเป้าไปสู่จุดหมายปลายทางอันเป็นอุดมคติ คือ ความสำนึกในคุณค่าของความเป็นมนุษย์ อุดมศึกษาไทยยังอยู่ในกระบวนการแสวงหาอัตลักษณ์ของตนเอง และในบางครั้งก็หลงทางไปสู่ความเข้าใจผิดในเรื่องของวิชาการและในเรื่องของการจัดการ ในขณะที่แก่นแท้ของการศึกษาไทย ซึ่งตั้งอยู่บนรากฐานของวิทยาทานและสัมพันธภาพแนวนอนในระดับชุมชนถูกมองข้ามไป และก็เพิ่งจะมีการเริ่มทำความเข้าใจและรื้อฟื้นวัฒนธรรมไทยในด้านนี้ขึ้นมา ศตวรรษที่ 21 ถูกบีบอัดด้วยกิเลสหาเงิน โดยที่มีการใช้วิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี โดยเฉพาะเทคโนโลยีดิจิทัลไปในทางที่ผิด ๆ และผลที่ตามมา คือ ความล่มสลายของธรรมชาติในรูปแบบต่าง ๆ ที่เราเริ่มจะมองเห็น และเราก็เพิ่งจะตื่นตัวขึ้นรับหลักการของการอ่อนน้อม ถ่อมตนและจริยธรรม การเรียนรู้วิชาแต่อย่างเดียวไม่พอเสียแล้ว และศิลปะของการเรียนรู้วิธีการเรียนรู้ ซึ่งมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ได้พยายามจะสนับสนุนให้เกิดขึ้นมานานแล้ว กำลังจะกลายเป็นทิศทางหลักของยุคใหม่

คำสำคัญ : 1. มนุษยศาสตร์ 2. สังคมศาสตร์ 3. วิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี 4. การเรียนรู้วิธีการเรียนรู้ 5. จริยธรรม

Humanities and social sciences in the 21st century

Chetana Nagavajara

Emeritus Professor of German, Silpakorn University, Nakhon Pathom 73000, Thailand

Corresponding author: chetanan14@gmail.com

Abstract

The present paper was an inaugural lecture delivered at an online conference on April 21, 2021, organized by the Faculty of Arts, Silpakorn University, with the participation of undergraduates from seven Thai institutions. The author has revised and expanded the original lecture to facilitate communication with a diverse audience of varying intellectual maturities who may be interested in the role of the humanities and social sciences in the 21st century. Anchoring the various disciplines in the Western tradition of higher education, from which the Thai counterpart has drawn significantly, the author demonstrates how the three main groups of subjects should logically and ideally converge toward the ultimate goal of fostering an awareness of human values. Thai higher education has wrestled with the challenge of defining its identity, often veering into misconceptions regarding certain disciplines as well as modes of management. Meanwhile, the essence of Thai education, rooted in selfless giving and horizontal relationship at the community level, has been overlooked and is only recently being rediscovered and reintegrated. The present century, having allowed itself to be misled by science and technology, and particularly digital advancements, has been plagued by material greed, thereby precipitating various kinds of natural disasters. It is now beginning to awaken to the importance of humility and ethics. Mere knowledge-based learning no longer suffices, and the art of learning how to learn – a skill long cultivated by the humanities and social sciences – is now becoming the order of the day.

Keywords: 1. Humanities 2. Social sciences 3. Science and technology 4. Learning how to learn 5. Ethics

บทนำ

บทความชิ้นนี้เป็นปาฐกถา นำ อันเป็นส่วนหนึ่งของ “โครงการการประชุมวิชาการของนิสิต/นักศึกษาระดับปริญญาตรี 7 สถาบัน ประจำปี 2564” ซึ่งคณะอักษรศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปากร นครปฐม เป็นผู้จัดขึ้น ในวันที่ 21 เมษายน 2564 ช่วงเวลาดังกล่าวเป็นเวลาโควิด-19 กำลังระบาดเป็นวงกว้าง การแสดงปาฐกถาจึงดำเนินการผ่าน “Facebook Live” เพื่อสนองความต้องการของสถาบันที่เข้าร่วมโครงการ ผู้เขียนจึงพยายามที่จะเชื่อมโยงการเรียนการสอนวิชาด้านมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์เข้ากับบริบทอุดมศึกษาทั้งในระดับชาติและระดับนานาชาติ เพื่อให้ผู้ร่วมประชุมเข้าใจถึงสถานะของวิทยาการดังกล่าวในกรอบของประชาคมอุดมศึกษาที่กว้างขวางมาก ทั้งนี้ได้ชี้ให้เห็นถึงความสัมพันธ์ของวิชาการกับความเป็นไปและความเปลี่ยนแปลงในโลกปัจจุบัน อีกทั้งยังให้มิติประวัติศาสตร์ของอุดมศึกษาเพื่อกระตุ้นให้เกิดความสำนึกว่า อุดมศึกษาเป็นวัฒนธรรมที่มีความเป็นมาอันยาวนานและมีบทบาทในการสร้างความรู้และปัญหาที่สนองความต้องการของทั้งปัจจุบันและอนาคตได้อย่างไร แม้ว่าในการบรรยายจริง ผู้เขียนมีกลุ่มผู้รับฟังที่เป็นนิสิต/นักศึกษาระดับปริญญาตรีอยู่ในใจ แต่เนื้อหาของบรรยายก็ได้ถูกจัดระดับให้เข้ากับระดับการศึกษาของผู้ฟังอย่างเคร่งครัด สำหรับบทความนี้ ผู้เขียนได้ให้หลักคิดและหลักวิชา รวมทั้งข้อมูลเพิ่มเติมที่น่าจะเอื้อให้สื่อความกับมหาชนผู้สนใจในวงที่กว้างกว่านิสิต/นักศึกษาได้ ทั้งนี้เพราะปัญหาของอุดมศึกษา โดยเฉพาะอุดมศึกษาไทยผูกโยงอยู่กับความเข้าใจและไม่เข้าใจของสังคมในวงกว้าง รวมทั้งกลุ่มที่มีอำนาจตัดสินใจในทางการเมืองอย่างเลี่ยงไม่ได้ อนึ่ง ผู้เขียนได้คิดไตร่ตรองในประเด็นที่ว่าด้วยมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ต่อเนื่องมาเป็นเวลาหลายทศวรรษ และได้เขียนงานวิชาการในหัวข้อนี้มาบ้างแล้ว จึงใคร่ขออนุญาตอ้างผลงานของตนเองมาในบทความนี้ด้วย

จะขอยกตัวอย่างที่เห็นได้อย่างชัดเจน นั่นก็คือ การแบ่งกลุ่มวิชาในระดับมัธยมปลายออกเป็น “สายวิทย์” และ “สายศิลป์” โดยได้เกิดความผิดพลาดอย่างฉกรรจ์ขึ้นในรอบหลายทศวรรษที่ผ่านมา ทั้งนี้เพราะมีความเข้าใจว่า ผู้ที่เลือกเข้าเรียน “สายวิทย์” น่าจะมีสติปัญญาสูงกว่าผู้เลือกหรือจำใจต้องเรียน “สายศิลป์” ประสพการณ์ในระดับนานาชาติอาจจะช่วยให้เกิดความเข้าใจดีขึ้นในหลายประการ ดังตัวอย่างที่ว่า ประเทศที่การศึกษาดำเนินไปด้วยดีมักจะมีคามสำนึกที่มาจากรากฐานประวัติศาสตร์ว่า วิชาที่ในปัจจุบันจัดเข้าไว้ใน

“สายศิลป์” นั้น ต้องการความเข้าใจในระดับที่ลึกซึ้งมาก และนักวิชาการในสาขาดังกล่าวจำนวนไม่น้อยจัดได้ว่าเป็นนักคิดในระดับหัวแถวของประเทศ ที่ชัดเจนก็คือสังคมที่มีความเข้าใจลึกซึ้งในด้านการศึกษามักจะไม่มีแบ่งแยกวิชาออกเป็น 2 ขั้วอย่างตายตัวเช่นในบ้านเรา และนักเรียนมัธยมปลายของเขาจำต้องรู้รอบ แม้ว่าอาจจะต้องเน้นรายวิชาจำนวนหนึ่งในการสมัครเข้ามหาวิทยาลัย ดังเช่นในกรณีของวิชาระดับ “Advanced Level” ของประเทศอังกฤษ แต่การสอบมัธยมปลายในบางประเทศ เช่น เยอรมนี ก็ยังให้ความสำคัญแก่ภาษา ทั้งภาษาแม่และภาษาต่างประเทศสำหรับภาษาแม่ นั้น การสอบเรียงความขนาดยาวเคยเป็นข้อกำหนดที่นักเรียนมัธยมปลายทุกคนต้องสอบผ่าน (แม้ว่าในปัจจุบันจะผ่อนคลายเป็นให้เลือก 2 ใน 3 ของวิชาบังคับ คือ เยอรมัน คณิตศาสตร์ และภาษาต่างประเทศ คงเป็นเพราะมีชาวต่างชาติมาตั้งรกรากอยู่ในเยอรมนีเป็นจำนวนมาก) ในกรณีของประเทศไทยนั้นหลักสูตรมัธยมปลายของเราเมื่อรวม 80 ปีมาแล้ว กำหนดไว้ชัดเจนว่านักเรียนมัธยมปลายต้องสอบผ่านวิชา “ภาษาไทย” ทุกคน ถ้าสอบตกในวิชานั้นถือว่าไม่ผ่านทั้งหมด ไม่เป็นที่ปรากฏชัดว่ามีการยกเลิกเงื่อนไขดังกล่าวเพราะเหตุใด ตัวอย่างที่ยกมาข้างต้นนี้ชี้ให้เห็นได้ว่า บ้านเราอาจหลงทางมามากแล้ว จนเข้าสู่ศตวรรษที่ 21 ซึ่งปัญหาอันหนักหน่วงที่ประชาคมโลกต้องเผชิญในปัจจุบันแก้ไขไม่ได้ด้วยวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีเท่านั้น และความคิดที่มาจากด้านของมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์เป็นสิ่งที่จำเป็นต้องสนับสนุนส่งเสริม หากไม่ความก้าวหน้าทางวัตถุของยุคใหม่จะนำมาซึ่งความพินาศในระดับโลก ดังจะเห็นได้จากกรณีที่ผู้เชี่ยวชาญด้านเศรษฐศาสตร์ระดับแนวหน้าของตะวันตกได้เสนอให้การพัฒนาวิชาการที่เรียกว่า “Ethical Economics” (เศรษฐศาสตร์เชิงจริยธรรม) ซึ่งจะได้กล่าวถึงในตอนท้ายของบทความนี้ ล่าสุดผู้คนจำนวนมากเริ่มสำนึกในอันตรายของปัญญาประดิษฐ์ (Artificial Intelligence: AI) ที่กำลังจะดำเนินไปด้วยตนเองโดยปราศจากการควบคุมของมนุษย์ และการที่จะแสวงหามาตรการที่จะควบคุมการใช้ปัญญาประดิษฐ์ให้อยู่ในกรอบที่พอเหมาะพอควรคงจะไม่ใช่ว่าสิ่งที่นักวิทยาศาสตร์จะคิดเองได้ทั้งหมด เพราะต้องการความรู้และความชัดเจนในการกำกับพฤติกรรมของมนุษย์ ซึ่งในโบราณกาลคงเป็นเรื่องของปรัชญาและศาสนาเท่านั้น แต่ในปัจจุบันศาสตร์ต่าง ๆ พัฒนาไปมาก และการหลอมรวมปัญญาจากประสบการณ์อันหลากหลายเป็นเรื่องของสหวิทยาการที่ยุคใหม่ให้ความสำคัญเป็นอันมาก

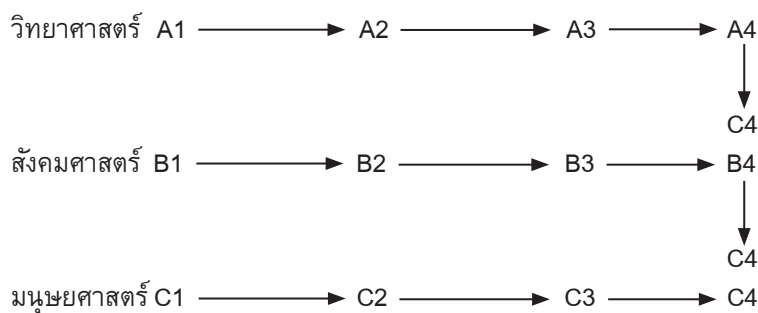
ลักษณะเฉพาะและความเชื่อมโยงระหว่างสาขาวิชา

ภาพที่ 1-2 ที่ผู้เขียนเสนอมาข้างทำนี้ ผู้เขียนคิดขึ้นเมื่อ พ.ศ. 2520 (ค.ศ. 1977) และได้นำไปใช้ในงานวิชาการ

หลากหลาย เป็นที่น่าสังเกตว่า แม้ย่างเข้าสู่ศตวรรษที่ 21 แล้ว ภาพดังกล่าวก็อาจจะยังไม่ล้าสมัย เพราะเป็นการอธิบายสรุปหลักการพื้นฐานที่กว้างพอที่จะไม่เปลี่ยนแปลงไปตามสมัยนิยม

ภาพที่ 1 กลุ่มวิชา (ที่มา : Nagavajara, 1995)

ภาพที่ 2 จุดหมายปลายทางของวิทยาการ (ที่มา : Nagavajara, 1995)

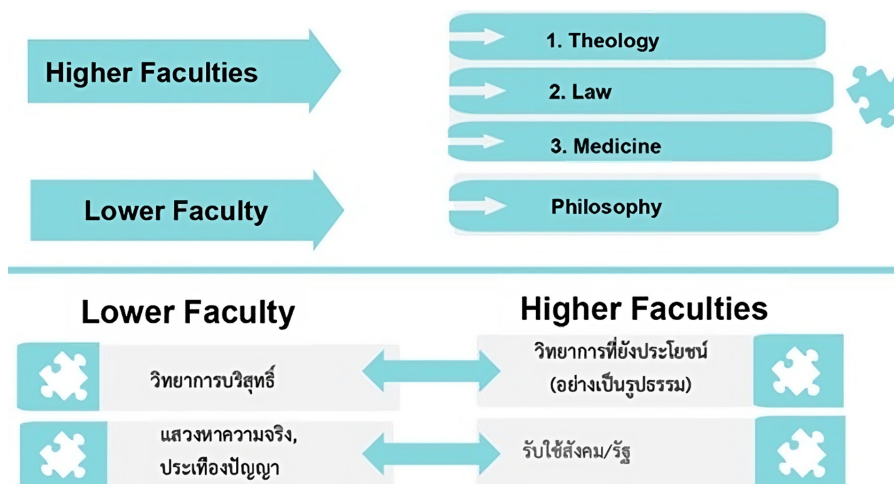
ภาพที่ 1 ที่ว่าด้วย “กลุ่มวิชา” เป็นไปตามแบบแผนสากลที่วงวิชาการตะวันตกเป็นต้นคิด แต่ก็มิได้เป็นการยอมรับว่าการคิดเป็นวิชาการเริ่มต้นในโลกตะวันตก เพราะเป็นที่ทราบกันดีอยู่แล้วว่า โลกตะวันออก โดยเฉพาะจีนและอินเดีย อันรวมถึงตะวันออกกลาง มีระบบคิดที่เป็นวิชาการที่ก่อตัวขึ้นมาก่อนสมัยกรีกและโรมันเสียอีก แต่อุดมศึกษาในรูปแบบที่เรารู้จักกันในปัจจุบันเป็นผลผลิตของมัธยมสมัยของยุโรป และเราก็รับระบบอันมีแบบแผนที่ปฏิบัติได้มาใช้กันกว่าสหัสวรรษแล้ว ในส่วนที่เกี่ยวกับกลุ่มวิชาวิทยาศาสตร์ - สังคมศาสตร์ - มนุษยศาสตร์นั้น แต่เดิมมิได้แยกกันดังเช่นในปัจจุบัน ในกรอบของอุดมศึกษาตะวันตกดั้งเดิมนั้น คณะวิชาที่รู้จักกันในนามของ Faculty of Philosophy เป็นที่รวมของวิทยาการพื้นฐานทั้งหลายทั้งปวง ในระยะต่อมาการนำกลุ่มวิชาแต่เดิมมาจัดเข้าไว้ในคณะที่เรียกชื่อแตกต่างกันไปบ้างในแต่ละประเทศ เมื่อผู้เขียนไปเรียนภาษาเยอรมัน

ภาคฤดูร้อนที่มหาวิทยาลัยเวียนนา ประเทศออสเตรีย ในปี 1960 วิชาด้านวิทยาศาสตร์บริสุทธิ์ยังอยู่ภายใต้ร่มเงาของ Faculty of Philosophy แม้ว่าในประเทศอื่น ๆ เช่น อังกฤษ หรือแม้แต่เยอรมนี วิทยาศาสตร์บริสุทธิ์ได้แยกตัวออกมาเป็นคณะอิสระแล้ว นำประหลาดที่ประเทศที่ก่อร่างสร้างตัวขึ้นใหม่ เช่น สหรัฐอเมริกา ยังพยายามรักษานบเดิมเอาไว้ โดยจัดการบริหารเป็นคณะวิชาขนาดใหญ่มากที่เรียกว่า School/ College of Arts and Sciences (อันเป็นต้นแบบให้แก่จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัยในช่วงเริ่มแรก) มรดกของยุโรปยังคงอยู่กับเรามาจนทุกวันนี้ด้วยการเรียกชื่อปริญญาเอกในด้านวิทยาการพื้นฐานว่า Doctor of Philosophy (Ph.D.) ซึ่งอุดมศึกษาไทยเอามาเป็นต้นแบบของปริญญา “ปรัชญาดุษฎีบัณฑิต” โดยที่คำว่าปรัชญาในที่นี้มีความหมายกว้างมาก (ซึ่งไม่พ้องกับการใช้คำว่า “ปรัชญา” ในแบบของไทยที่มีความหมายแคบกว่า) คือหมายรวมถึงวิทยาการบริสุทธิ์

เมื่อมีการตั้งสภาวิจัยแห่งชาติขึ้นในประเทศไทยได้มีการจำแนกกลุ่มสาขาแบบครึ่ง ๆ กลาง ๆ โดยมีการกำหนดกลุ่มวิชาชุดหนึ่งว่าเป็น “สาขาปรัชญา” อันได้แก่ วิชาที่เรารู้จักกันในปัจจุบันในนามของ “มนุษยศาสตร์” แต่รวมจิตวิทยาและศึกษาศาสตร์เข้าไว้ด้วย (ซึ่งต่อมาได้ขอยกออกมาเป็นสาขาอิสระ) ความสับสนดังกล่าวเกิดขึ้นเพราะเหตุที่เราไม่มีชนบททางวิชาการที่เป็นของเราเอง

“สังคมศาสตร์” เป็นกลุ่มวิชาที่เพิ่งจะก่อตัวขึ้นอย่างมั่นคงในศตวรรษที่ 20 นี้เอง เพราะแต่เดิมวิชา เช่น เศรษฐศาสตร์ และรัฐศาสตร์ ก็ดำเนินการเป็นส่วนหนึ่งของ Faculty of Arts ในประเทศอังกฤษและเครือจักรภพ (ซึ่งเทียบได้กับ Faculty of Philosophy ของยุโรปตอนกลาง โดยเฉพาะประเทศที่ใช้ภาษาเยอรมัน) แม้แต่คำว่า “อักษรศาสตร์” ของเราก็ทำให้เกิดความสับสนได้ เพราะไม่ตรงกับ Faculty of Arts ในภาษาอังกฤษ แต่เป็นการแปลมาจาก Faculty of Letters (เทียบได้กับชนบฝรั่งเศสที่ใช้ว่า Faculté des Lettres) จนถึงปลายศตวรรษที่ 20 ประเทศเพื่อนบ้านของเรา เช่น เวียดนามและอินโดนีเซีย ก็ยังใช้คำว่า Faculty of Letters อยู่ ซึ่งชวนให้เราคิดถึงคำไทยว่า “วิชาหนังสือ” ซึ่งก็ไม่ผิดนัก เพราะเราก็ใช้คำว่า “เรียนหนังสือ” อยู่แล้ว อันที่จริงการถ่ายทอดวิชาความรู้ที่ทดแทนการเรียนการสอนแบบ “มนุษย์สัมพันธ์ มนุษย์” ก็คือ การถ่ายทอดด้วยวัฒนธรรมลายลักษณ์อักษรเอง โลกตะวันตกชอบเอ่ยถึงห้องสมุดอันมโหฬารของเมือง Alexandria ในอียิปต์ และชาวพุทธก็มักจะกล่าวถึงมหาวิทยาลัยนาลันทา และเล่าขานถึงการที่อนารยชนที่บุกเข้ามาครอบครองดินแดนส่วนนั้นใช้เวลาร่วมสัปดาห์กว่าจะเผาห้องสมุดอันมโหฬารของมหาวิทยาลัยพุทธศาสนาแห่งนั้นให้ย่อยยับลงได้

ความจริงมโนทัศน์ที่ว่าด้วย “วิชาหนังสือ” อาจจะแคบกว่ามโนทัศน์ที่ว่าด้วย “วิทยาการพื้นฐาน” (basic knowledge) มีข้อพิพาทที่เกิดขึ้นเป็นครั้งคราวระหว่างคณะปรัชญาที่รับผิดชอบวิชาการที่เป็นพื้นฐานกับคณะวิชาที่จัดการเรียนการสอนในวิชาที่นำไปสู่อาชีพอันมีเกียรติและสร้างคุณูปการได้ ซึ่งยุโรปดั้งเดิมตั้งแต่สมัยสมัยจัดแบ่งไว้เป็น 3 สายหลักคือ เทววิทยา นิติศาสตร์ และแพทยศาสตร์ ก่อนที่จะเข้าเรียนในคณะใดคณะหนึ่งของสามคณะนี้ นักศึกษาจะต้องผ่านวิทยาการพื้นฐานจากคณะปรัชญา ซึ่งได้รับการขนานนามว่าเป็น “Lower Faculty” (ซึ่งมิได้แปลว่าต่ำต้อย แต่แปลว่าวิชาอันเป็นพื้นฐานที่จะถ่างทางไปสู่วิชาเฉพาะที่เป็นอาชีพ) ส่วนอีก 3 คณะเป็นที่รู้จักกันในนามของ “Higher Faculties” ซึ่งไม่ปลอดจากการถูกกำกับด้วยรัฐและ/หรือศาสนจักร เมื่อเวลาผ่านไป ความขัดแย้งก็เกิดขึ้น เนื่องจาก “คณะวิชาชั้นสูง” มักจะชอบวางตัวไว้เหนือ “คณะวิชาชั้นพื้นฐาน” นักปราชญ์ระดับแนวหน้าของยุโรป (ผู้ซึ่งยังได้รับการยอมรับในความเป็นผู้นำทางความคิดมาจนทุกวันนี้) คือ Immanuel Kant (ค.ศ. 1724-1804) ได้พยายามให้ความกระจ่างเอาไว้ในผลงานที่ชื่อว่า “ข้อขัดแย้งระหว่างคณะวิชา” (ค.ศ. 1798 : ภาษาเยอรมันว่า “Der Streit der Facultäten”; ภาษาอังกฤษว่า “The Conflict of the Faculties”) โดยให้ความเห็นว่าคณะ “วิชาชั้นพื้นฐาน” นั้นแหละที่มีความสำคัญอย่างยิ่งยวดในการที่จะสร้างรากทางความคิดและความแบ่งบานทางปัญญาให้แก่ผู้เรียน อันจะทำให้พวกเขาปรับตัวให้เป็นผู้เชี่ยวชาญเฉพาะสาขา และเป็นพลเมืองดีได้ กรณีที่ Kant นำมาอภิปรายอาจแจกแจงออกเป็นแผนภูมิได้ดังภาพที่ 3

ภาพที่ 3 ข้อขัดแย้งระหว่างคณะวิชา (ที่มา : Kant, 1798)

มรดกทางความคิดของ Kant ส่งผลไปไกลมาก สหรัฐอเมริกาอาจจะเป็นผู้สืบทอดความคิดของปราชญ์ผู้นี้เป็นอย่างดีที่สุด ด้วยการก่อตั้งมหาวิทยาลัยขนาดเล็กที่มีคุณภาพเป็นเลิศในรูปของ Liberal Arts College ที่เน้นวิทยาการพื้นฐานเป็นหลัก มรดกของ Kant มีผลต่อการกำหนดโครงสร้างของอุดมศึกษาในสหรัฐอเมริกา ซึ่งวางระบบไว้ว่าการศึกษาวិชาแพทยศาสตร์และนิติศาสตร์เริ่มต้นที่ระดับปริญญาโท โดยเปิดกว้างให้รับผู้จบปริญญาตรีไม่จำกัดสาขา เท่ากับเป็นการยืดเอาวุฒิภาวะทางวิชาการและทางปัญญาเป็นหลัก คงจะไม่ต้องกล่าวว่า ไม่ว่าสหรัฐอเมริกาจะตกต่ำในด้านต่าง ๆ ในเวทีโลกในปัจจุบัน แต่ในด้านของคุณภาพอุดมศึกษาแล้ว ประเทศนี้ยังคงความเป็นผู้นำอยู่ทั้งในระดับของ “คณะวิชาขั้นพื้นฐาน” และ “คณะวิชาขั้นสูง” คือ มีความโดดเด่นทั้งในด้านของ “การศึกษาที่เบิกทางแห่งปัญญา” (liberal education: หมายความว่า เป็นการศึกษาที่ปลดปล่อย [liberate] จากความไม่รู้) และในด้านของการวิจัย ซึ่งแต่เดิมเขามักจะใช้คำว่า “Research-oriented university” แต่ในปัจจุบันได้ถูกบิดเบือนให้เป็น “Research university” ไปเสียแล้ว รวกับว่าวิทยาการขั้นสูงปราศจากกิจของ “การศึกษา”

อันที่จริง ไม่เป็นการสมควรที่จะพูดถึงแต่ข้อขัดระหว่างคณะวิชาเท่านั้น แต่ควรจะต้องพูดถึงการสร้างคามมั่งคั่งทางปัญญาร่วมกันระหว่าง “คณะวิชาขั้นพื้นฐาน” กับ “คณะวิชาขั้นสูง” ผู้เขียนใคร่ขอยกตัวอย่างจากประสบการณ์ส่วนตัวที่เป็นศิษย์เก่าของมหาวิทยาลัยเยอรมัน มหาวิทยาลัยของผู้เขียน คือ มหาวิทยาลัย Tübingen ก่อตั้งขึ้นเมื่อ ค.ศ. 1477 ในบรรดาศิษย์เก่าที่สร้างเกียรติภูมิให้แก่มหาวิทยาลัย ประชาคมของเรามักจะเอ่ยถึงนักปรัชญา Georg Wilhelm Friedrich Hegel (ค.ศ. 1770-1831), Friedrich Schelling (ค.ศ. 1775-1854), และกวีเอกของเยอรมัน Friedrich Hölderlin (ค.ศ. 1770-1843) ทั้ง 3 ท่านนี้ได้ศึกษาด้านเทววิทยาโปรเตสแตนต์ แสดงให้เห็นว่าผู้ที่ผ่านระบบการศึกษาของเยอรมันจากระดับคณะวิชาขั้นพื้นฐานไปจนถึงคณะวิชาขั้นสูงนั้น จะสามารถปรับตัวไปได้จนทะลุกรอบของวิชาที่เล่าเรียนมา ตัวอย่างของผู้ที่เรียน “วิชาพระ” มาแล้วตัดสินใจไม่เป็นพระ แต่ใช้สติปัญญาของตนไปในการสร้างงานด้านปัญญาความคิดในรูปของปรัชญาและวรรณศิลป์อันล้ำลึก จนเรียกได้ว่าเป็นนักคิด “ระดับโลก” ได้ จึงควรแก่การยกย่อง สำหรับในส่วนของผู้ที่คงอยู่ในสายอาชีพของตน คือเรียนวิชาพระแล้วก็ประกอบกิจของพระไปตลอดชีวิต

ก็อาจจะแสดงความเป็นผู้นำได้เช่นกัน ดังเช่นในกรณีของ Prof. Joseph Ratzinger (ค.ศ. 1927-2022) ผู้ปรารถนาเปรี๊ยะในด้านของเทววิทยาคาทอลิก ได้รับสถาปนาเป็นสันตะปาปา Benedict XVI และเป็นสันตะปาปาองค์แรกที่สร้างแนวทางปฏิบัติใหม่ด้วยการทรงลาออกจากตำแหน่ง เมื่อปี 2013 ด้วยเหตุผลด้านสุขภาพ เพราะที่เป็นมาก่อนหน้านั้นสันตะปาปาจะทรงอยู่ในตำแหน่งตลอดพระชนม์ชีพ แม้จะประชวรเพียงใดก็ตาม

มหาวิทยาลัยแห่งนี้มีที่อยู่สำหรับผู้ที่คิดต่างกัน เพื่อนของ Prof. Ratzinger ชื่อ Prof. Hans Küng (ค.ศ. 1928-2021) (“Hans Küng”, n.d.) เป็นทั้งพระและทั้งศาสตราจารย์ด้านเทววิทยาคาทอลิก เขาเป็นคนหัวก้าวหน้า จึงมีข้อขัดแย้งกับสำนักวาติกันถึงขั้นที่ศาสนจักรตัดสินใจถอดเขาออกจากความเป็นพระ โดยไม่อนุญาตให้ประกอบศาสนพิธีและสอนวิชาเทววิทยาในคณะวิชาเทววิทยาคาทอลิกอีกต่อไป แต่มหาวิทยาลัยเยอรมันมีความเป็นอิสระ และส่งเสริมเสรีภาพทางวิชาการที่ประเทืองปัญญา เขาจึงยังสามารถทำหน้าที่หัวหน้าสถาบันและศาสตราจารย์ในวิชา Ecumenical Theology (เทววิทยาแห่งศาสนสัมพันธ์) ต่อไปได้ (แม้ว่ามหาวิทยาลัยจะต้องหาทุนมาสนับสนุนจากแหล่งเอกชน) นอกจากนี้ Küng ประสบความสำเร็จอย่างสูงในด้านการสอนวิชาศึกษาทั่วไป ซึ่งเขากับเพื่อนอาจารย์อีกคนหนึ่ง คือ Walter Jens (ค.ศ. 1923-2013) ศาสตราจารย์ด้านวาทศิลป์และวัฒนธรรมกรีก ทุ่มเทศสร้างขึ้นมาจากเป็นปีกแผ่น ซึ่งรู้จักกันในชื่อภาษาละตินว่า “Studium generale” เขาเขียนหนังสือไว้หลายเล่มที่ได้รับการแปลเป็นภาษาต่างประเทศ โดยยึดหลักการของการเสริมสร้างศาสนสัมพันธ์และ “จริยธรรมแห่งโลก” (global ethics) ซึ่งทำให้เขาเป็นที่รู้จักอย่างกว้างขวางในฐานะ “ปัญญาชนสาธารณะ” (public intellectual) เราคงไม่อาจปฏิเสธได้ว่า ความสำเร็จของเขาส่วนหนึ่งเป็นเพราะความสามารถส่วนตัวและความสัตย์ซื่อต่อวิชาการ แต่ในอีกแง่หนึ่ง เราคงจะต้องยกย่องสถาบันวิชาการต้นสังกัด และระบบอุดมศึกษาเยอรมันที่เลี้ยง “พระขบถ” เอาไว้ให้ทำประโยชน์ต่อโลกได้ และเป็นไปได้หรือไม่ที่ว่า ระบบดังกล่าวนี้เพาะเชื้อไฟแห่งความคิดเสรีเอาไว้ ซึ่งอาจจะแผ่ดังอยู่ในรูปของวัฒนธรรมแห่งการวิจารณ์ เมื่อผู้เขียนได้รับเชิญไปร่วมโครงการวิจัยและสัมมนานานาชาติ “โลกของคุณค่า” (The World of Values) ในช่วงเวลา 5 ปีระหว่าง ค.ศ. 2009-2014 ซึ่งมหาวิทยาลัย Tübingen เป็นเจ้าภาพ ผู้เขียนสังเกตเห็นว่า นักศึกษามีความตื่นตัวในทางปัญญาสูงมาก พวกเขาจะมา

ร่วมรายการบรรยายและเสวนากันอย่างล้นหลามในตอนเย็น (เริ่ม 20.00 น.) ซึ่งผู้เขียนไม่เคยมีประสบการณ์เช่นนี้ กับมหาวิทยาลัยตะวันตกอื่น ๆ เป็นไปได้หรือไม่ว่า การที่พวกเขาขัดแย้งกันในทางความคิดและยังอยู่ร่วมกันได้ เป็นการถ่วงทางไปสู่วัฒนธรรมอุดมศึกษาอันเหมาะสมสำหรับยุคใหม่

ที่กล่าวมาข้างต้นเป็นการมองอุดมศึกษาว่าเป็นศูนย์กลางของการเสริมสร้างปัญญาตามชนบของตะวันตกที่ดำเนินต่อเนื่องมาตั้งแต่สมัยยุคฟื้นฟูศิลปวิทยา ซึ่งนักคิดหลายคนได้หมายความว่าสมาชิกของประชาคมอุดมศึกษาหมกมุ่นอยู่กับการสร้างความเป็นผู้นำทางปัญญาในหอคองยาร้างโดยให้ความสนใจกับสังคมภายนอกเป็นอันดับรอง แต่ถ้าจะพิจารณาถึงบทบาทของคณะวิชาทั้ง 4 ที่กล่าวถึงมาแล้ว ก็จะเห็นได้ว่าวิชาการที่มีผลเชิงปฏิบัติใน “คณะวิชาชั้นสูง” ทั้ง 3 คณะนั้นดำเนินไปเพื่อประโยชน์สุขของสังคม กรณีของแพทยศาสตร์ย่อมเห็นได้เป็นรูปธรรม ส่วนนิติศาสตร์ก็คือวิทยาการที่มุ่งมั่นที่จะจัดระเบียบให้สังคม ในขณะที่เทววิทยาสงโลกแห่งจิตวิญญาณของผู้คน แต่ในขณะเดียวกันก็พยายามสร้างระบบความเชื่อที่นำจะทำให้โลกนี้ดำเนินไปด้วยดี โดยมีความหวังในโลกหน้ากำกับอยู่ การฟื้นฟูศิลปวิทยาจากการค้นพบภูมิปัญญาและความรู้ของโลกโบราณของตะวันตก (Renaissance) ได้รับแรงหนุนจากการตื่นตัวและเติบโตของวิทยาศาสตร์ ซึ่งส่วนใหญ่ยังเป็นศาสตร์แห่งความคิดและการใช้เหตุผลมากกว่าศาสตร์ที่มาจากประสบการณ์ของโลกแห่งความจริงและการค้นพบที่มาจากทดลอง เอกภาพระหว่างการเรียนรู้โลกแห่งความเป็นจริงกับความสามารถในการสร้างปัญญาย่อมจะต้องร่วมกันเดินไปในทางที่จะสร้างสังคมให้ดีขึ้น นักคิดทั้งในระบบอุดมศึกษาและนักคิดอิสระในยุคแสงสว่างแห่งปัญญา (Enlightenment) พยายามที่จะสร้างระบบคิดที่ปลุกความสำนึกของผู้คน แม้ว่าความรุนแรงของการปฏิวัติฝรั่งเศสในปี ค.ศ. 1789 จะเป็นอุบัติเหตุที่หลุดจากการกำกับของเหตุผลและศีลธรรม แต่เราก็มีอาจปฏิเสธได้ว่า การปฏิวัติที่พลิกโลกตะวันตกในครั้งนั้น ได้รับอานิสงส์จากแนวคิดของยุคแสงสว่างแห่งปัญญา และส่งผลต่อสังคมตะวันตก (และสังคมอื่น ๆ ที่รับอิทธิพลจากโลกตะวันตก) ในวงกว้างมาก และในกรอบของวิชาการตะวันตกนั้น เส้นทางของการพัฒนาศาสตร์ที่ฝรั่งเศสเป็นต้นคิด คือ Sciences Morales (ซึ่งรู้จักกันในภาษาอังกฤษว่า Moral Science) นั่นก็คือเส้นทางของวิชาการที่เติบโตมาจากพัฒนาการทางความคิดของยุโรป คำคุณศัพท์ “Moral” มิได้ผูกโยงกับ

“Morality” โดยตรง หากแต่มาจากรากศัพท์ของ “Mores” ในภาษาอังกฤษ และ “Moeurs” ในภาษาฝรั่งเศส ซึ่งแปลว่า “ชีวิตความเป็นอยู่” (ไม่ใช่เฉพาะเรื่องของศีลธรรม) และประเทศฝรั่งเศสอีกนั้นแหละที่พยายามจะจัดระบบให้กับวิชาการโดยมีฐานที่เป็นสถาบันมารองรับ จึงได้มีการก่อตั้งสาขา “Sciences Morales et Politiques” ขึ้นในราชบัณฑิตยสถาน (L'Institut) ในปี ค.ศ. 1795 แม้จะซบเซาไปในระยะหนึ่ง แต่ก็ฟื้นตัวขึ้นมาในปี ค.ศ. 1832 ประเด็นนี้เกี่ยวโยงกับพัฒนาการอุดมศึกษาของไทย เพราะหลังการเปลี่ยนแปลงการปกครองใน พ.ศ. 2475 ได้มีการตั้ง “มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์และการเมือง” ขึ้นเมื่อปี พ.ศ. 2477 ความคิดที่ว่า การเปลี่ยนแปลงบ้านเมืองไปในทางสร้างสรรค์ จำเป็นจะต้องใช้การศึกษา โดยเฉพาะอุดมศึกษา เป็นเครื่องมืออันสำคัญนั้น นับได้ว่าเป็นการมองการณ์ไกล (ราชบัณฑิตยสภาของไทยยังคงสำนัก “ธรรมศาสตร์และการเมือง” เอาไว้นจนทุกวันนี้)

พัฒนาการของอุดมศึกษาแนวตะวันตกที่เราได้วิเคราะห์ไปในตอนต้นน่าจะชี้ให้เห็นว่าเหตุใดผู้นำทางการเมืองของไทยในยุคหลังเปลี่ยนแปลงการปกครองจึงเลือกที่จะเรียนรู้จากแนวคิดของฝรั่งเศส ทั้งนี้ก็เพราะว่าการศึกษจะเป็นเครื่องมือที่ทรงพลังได้ก็ต่อเมื่อได้ปรับตัวเองให้เป็นตัวกระตุ้น “ชีวิตความเป็นอยู่” (moeurs) ให้แก่ประชาชนส่วนใหญ่ “ธรรมศาสตร์” จึงเป็นทั้งความสำนึกและทั้งกลไกในการสร้างชาติ ยิ่งไปกว่านั้น นักคิดรุ่น 2475 ก็ได้ยึดติดกับแนวคิดเรื่องการสร้างผู้นำที่เรารู้จักกันในรูปของมโนทัศน์ “Elitist” ธรรมศาสตร์ที่เหมาะสมสำหรับบ้านเราย่อมจำต้องถอยห่างมาจากรูปแบบของสำนัก “Oxbridge” (คือ มหาวิทยาลัยเก่าที่สุด 2 แห่ง) ของอังกฤษ หรือมหาวิทยาลัยกลุ่ม Ivy League ของสหรัฐอเมริกา แต่ยอมรับแรงดลใจจากระบบฝรั่งเศสหลังการปฏิวัติ ซึ่งก็พ้องกับพระราชวินิจฉัยของรัชกาลที่ 3 ในการที่ทรงสร้าง “จารีกวดโพธิ์” (ซึ่งต่อมามีการเรียกขานกันว่าเป็น “มหาวิทยาลัยศิลปา” ดังที่ผู้เขียนได้นำมาอภิปรายไว้หลายครั้งแล้วว่าเป็น “ประชาธิปไตยก่อนมีคำว่าประชาธิปไตย” คือ “democracy avant la lettre”) มหาวิทยาลัยใหม่จึงมีลักษณะเป็นตลาดวิชา เป็น “มหาวิทยาลัยเปิด” ก่อนที่มหาวิทยาลัยรามคำแหงจะเกิดขึ้นหลายทศวรรษ ปัจจุบันเราชอบใช้คำว่า “Accessibility” ตามแบบของตะวันตก ซึ่งอันที่จริงหลักการของ “วิทยาทาน” เป็นสิ่งที่มีอยู่ในวัฒนธรรมการเรียนรู้ของคนไทยอยู่แล้ว (Nagavajara, 2013) แต่ลำพัง “ธรรมศาสตร์” จะไม่สามารถบรรลุเป้าหมายได้

ถ้าสังคมขาดความสำนึกเชิง “การเมือง” นั่นคือความสำนึกในความเป็นความตายของบ้านเมือง ดังนั้น การควมกันระหว่าง “ธรรมศาสตร์” กับ “การเมือง” จึงเป็นทิศทางที่ชัดเจนของนักกิจกรรมทางการเมืองของนักศึกษาของกลุ่ม 2475

ผู้เขียนสามารถที่จะนำประสบการณ์ส่วนตัวมาสร้างความกระจ่างในแนวนี้ได้ คนรุ่นผู้เขียนเป็นผลผลิตของอุดมการณ์และการศึกษาของคณะราษฎร แม้ว่าผู้นำทางการเมืองกลุ่มนี้จะได้ทำสิ่งที่ผิดพลาดที่เราท่านเห็นกันอยู่ เช่น การใช้ระบบโฆษณาชวนเชื่อที่ตื่นเขิน เช่น คำขวัญ และ “รัฐนิยม” ที่ค้านกับชีวิตความเป็นอยู่ของคนไทย แต่ในด้านศิลปวัฒนธรรม การใช้ศิลปะ โดยเฉพาะดนตรี เป็นเครื่องหล่อหลอมบุคลิกภาพและจิตใจของประชาชน และโดยเฉพาะอย่างยิ่งของเยาวชน ส่งผลต่อมาในระยะยาว (ดังเช่นความเป็นอมตะของเพลงปลุกใจบางเพลงที่มีความเป็นสากลเกินกว่ากรอบของจุดกำเนิด) ในเรื่องของการศึกษา คนรุ่นผู้เขียน นับตั้งแต่ชั้นประถมไปจนมัธยมซึมซับวิชา “หน้าที่พลเมืองและศีลธรรม” ไว้เป็นอย่างดี นั่นคือ “ธรรมศาสตร์” ในความหมายของ “สังคมศาสตร์” ที่ดำเนินควบคู่ไปกับการศึกษา “ธรรมะ” ในความหมายดั้งเดิมที่อิงกับ “ศีลธรรม” ในแง่ของการที่ทำให้การศึกษาเป็นประโยชน์ต่อชีวิตประจำวัน ก็มีวิชาที่ใช้ชื่อว่า “วิทยาการ” ซึ่งให้ความรู้ที่เป็นประโยชน์ต่อชีวิตความเป็นอยู่ในเชิงปฏิบัติ และก็เป็นวิชาที่เริ่มเรียนในระดับประถมศึกษา

ในส่วนที่เกี่ยวกับมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์และการเมืองเองนั้น ได้มีการจัดตั้ง “โรงเรียนเตรียมปริญญา” ขึ้นใน พ.ศ. 2481 (ซึ่งรู้จักกันในนามของ “เตรียมธรรมศาสตร์” ในขณะที่จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัยก็มีการจัดตั้งโรงเรียน “เตรียมอุดมศึกษา” ขึ้นเช่นกัน ซึ่งยังดำเนินการต่อมาจนถึงปัจจุบัน และมีความเข้มข้นในด้านวิชาการ และดูจะยังผูกพันอยู่กับหน้าที่ดั้งเดิมในการเตรียมเข้ามหาวิทยาลัย) ผู้เขียนใคร่ขออนุญาตให้ข้อมูลจากประสบการณ์ของครอบครัวมาเสริมในที่นี้ เนื่องจากมีพี่ชายที่เข้าเรียนที่โรงเรียน “เตรียมปริญญา” ของธรรมศาสตร์ และผู้เขียนได้เฝ้าสังเกตการเรียนของพี่ชายว่า เขาเรียนหลักสูตรที่กว้างมาก ในด้านภาษามีการเรียนทั้งภาษาไทย อังกฤษ ฝรั่งเศส และบาลี นอกจากนั้นก็มี

วิชาปรัชญา และศาสนา รวมไปถึงวิชาที่เป็นประโยชน์ต่ออาชีพ เช่น พิมพ์ดีด และตัวเลข ในด้านศิลปวัฒนธรรมก็มีการเรียนการสอนวิชาดนตรี กล่าวได้ว่าความคิดในด้านของ “การศึกษาที่เบิกทางแห่งปัญญา” (liberal education) ในประเทศไทยนั้น มิได้เริ่มต้นเมื่อมีการตั้งคณะศิลปศาสตร์ขึ้นในมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ในระยะหลัง แต่ได้มีการทดลองในระดับมัธยมปลายมาก่อนแล้ว ซึ่งผู้เขียนคิดว่าเป็นผลสำเร็จ เพราะเป็นการเตรียมตัวให้นักศึกษาระบบการศึกษาจำนวนหนึ่งมีพื้นความรู้ที่กว้างขวางก่อนที่จะเข้าศึกษา “ธรรมศาสตร์และการเมือง” ในระดับปริญญาตรี นอกจากนั้นคณะผู้ก่อตั้งยังมีความสำนึกสูงมากในเรื่องของลักษณะอันพึงประสงค์ของสถาบันวิชาการที่จะต้องไม่ตกเป็นเครื่องมือทางการเมืองของฝ่ายใด (Banomyong, 2015: 100)¹

การที่ผู้เขียนได้ยกตัวอย่างมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ในยุคเริ่มแรกมาเป็นกรณีศึกษานั้น ก็เพื่อต้องการแสดงให้เห็นว่ามรดกทางการศึกษาของ 2475 เป็นระบบคิดที่มั่นคงและลึกซึ้ง “การเมือง” ที่ไร้รากฐานอันแข็งแกร่งของการศึกษา โดยเฉพาะการศึกษาที่ว่าด้วยชีวิตความเป็นอยู่ของประชาชน คือ “ธรรมศาสตร์” นั้น ย่อมจะเคว้งคว้างไปตามกระแสของผลประโยชน์ในทางวัตถุ ดังที่เราเห็นอยู่ในปัจจุบัน อีกประการหนึ่ง การเติบโตของ “สังคมศาสตร์” ในศตวรรษที่ 20 เป็นพัฒนาการที่ดำเนินมาถูกทางแล้ว เพราะเป็นการสร้างพลังทางปัญญาโดยนำสังคมศาสตร์ไปเสริมมนุษยศาสตร์ เมื่อย้อนกลับไปพิจารณาภาพที่ 1 และ 2 ข้างต้น ก็จะเห็นได้ว่าวิทยาการสาขาต่าง ๆ ย่อมจะรวมพลังกันได้เพื่อก้าวไปข้างหน้าร่วมกันสู่จุดหมายปลายทาง จุด C4 ซึ่งผู้เขียนเน้นย้ำว่าเป็นจุดสูงสุดของการศึกษานั้นคือ “ความสำนึกในคุณค่าของความเป็นมนุษย์”

ศตวรรษที่ 21 อาจจะเริ่มต้นด้วยมายาคติบางประการดังจะเห็นได้จากพัฒนาการของเทคโนโลยีดิจิทัลที่ปราศจากขอบเขต จนทำให้มนุษย์ตกเป็นทาสของเครื่องยนต์กลไก และกำลังจะตกเป็นทาสของปัญญาประดิษฐ์ (AI) ที่เราควบคุมไม่ได้ การเน้นย้ำวิทยาการบางส่วนของ “สังคมศาสตร์” เช่น เศรษฐศาสตร์ซึ่งโดยทั่วไปมักจะยึดตลาดเป็นสรณะก่อให้เกิดการครอบงำโดยวัตถุนิยม และก็เป็นที่น่าประจักษ์ชัด

¹ ในกรณีของการที่นักศึกษามหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์และการเมืองร่วมกับมหาวิทยาลัยอื่นถูกชักจูงให้ออกมาเดินขบวนเรียกร้องดินแดนคืนจากฝรั่งเศส เมื่อเดือนตุลาคม พ.ศ. 2483 ดร.ปรีดี พนมยงค์ ในฐานะผู้ประสานการมีความเห็นว่า “ผู้จัดให้มีเดินขบวนมีกลไกที่จะให้ผู้เดินขบวนเป็นฝ่ายรับผิดชอบถ้าหากมีการรบกับฝรั่งเศสเกิดขึ้น... ข้าพเจ้าได้เตือนนักศึกษาว่า เป็นปัญหามานานต้องใช้สติและปัญญาอย่างรับผิดชอบอย่าหลงเชื่อคำชักจูงที่จะก่อสงคราม” ในที่นี้ หัวหน้าสถาบันอุดมศึกษากล้าคัดค้านนายกรัฐมนตร้อย่างโจ่งแจ้งในประเด็นของเกียรติภูมิของสถาบันการศึกษาชั้นสูง ศตวรรษที่ 21 น่าจะเรียนรู้จากอดีตให้มากกว่านี้

แล้วว่า ผู้คนจำนวนมากและผู้นำทางการเมืองจำนวนมากมองไม่เห็น “คุณค่าของความเป็นมนุษย์” สงครามย่อย ๆ ที่รุนแรงและกตริตทำลายมนุษยชาติในยุคหลังสงครามโลกครั้งที่ 2 จึงดำเนินอย่างต่อเนื่องมาตลอด โดยชาติมหาอำนาจฉวยโอกาสทำมาหากินด้วยการค้าอาวุธที่ยั่วให้เกิดการประหัตประหารกันอย่างไร้มนุษยธรรม นอกจากนี้การไม่ใส่ใจในคุณค่าของความเป็นมนุษย์นำไปสู่การไม่เห็นคุณค่าของธรรมชาติ อันเป็นต้นเหตุให้เกิดภัยธรรมชาติที่รุนแรงขึ้นทุกที การนำบทบาทของ “มนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์” มาใคร่ครวญไตร่ตรอง จึงเป็นกิจที่พึงกระทำเป็นอย่างยิ่งในช่วงเริ่มต้นของสหัสวรรษใหม่

วิชาการอ่านโลก : กรณีศึกษาจากงานวิจัย “13 ตุลาคม 2559 กับความเบ่งบานของศิลปะไทย”

กวีเอกยุคใหม่ของไทย อังคาร กัลยาณพงศ์ (พ.ศ. 2470-2554) ได้กล่าวว่าในบทกวีชื่อ “จากยุคอดีต” ว่า “โลกนี้เล่ห์ห้องสมุดใหญ่” ผู้มีปัญญาเช่นกวีย่อมจะต้องพยายาม “อ่านโลก” ให้ได้ถึงขั้นที่จะ “พบความหมายชีวิต” แต่นั่นเป็นความทะเยอทะยานของกวีผู้ฝึกฝนตนเองให้เป็นปราชญ์ และยึดวิธีการที่ย่อมจะต้องพึงความเข้าใจและความแหลมคมของการมองปรากฏการณ์ต่าง ๆ ที่เหนือความสามารถของปุถุชนคนธรรมดา วิชาการเป็นกิจของกลุ่มชนที่แสวงหาความรู้ในระดับของบุคคลทั่วไปที่ยังเรียกร้องความชัดเจนบนรากฐานของการสั่งสมความรู้และปัญญา ด้วยระบบคิดและวิธีการที่เรียนรู้ถ่ายทอดและพัฒนาได้อย่างต่อเนื่อง แม้ว่าจะมิได้มีความทะเยอทะยานในระดับของอภิปรชญา แต่การแสวงหาความรู้และการค้นพบทางวิชาการนั้นก็เป็นการ “อ่านโลก” ที่น่าจะนำไปสู่ “ความหมายชีวิต” ได้ในระดับของโลกียธรรม การที่วิชาการไม่ว่าจะเป็นสาขาใดรับแรงกระตุ้นจากอุดมคติ ดังเช่นในกรณีของกวีอังคาร กัลยาณพงศ์ ย่อมจะช่วยนำพาให้วิชาการดำเนินไปเพื่อประโยชน์สุขของมนุษยชาติ

บทความนี้เน้นบทบาทของมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ในฐานะแกนนำของอุดมศึกษา จึงพยายามที่จะทำหน้าที่ให้ความกระจ่างที่เกี่ยวกับการแสวงหาความรู้ของกลุ่มวิชาทั้งสอง และการให้ความกระจ่างที่ดีที่สุดก็คงจะเป็นการให้ตัวอย่างที่เป็นรูปธรรม ในที่นี้จะอภิปรายงานวิจัย เรื่อง “13 ตุลาคม 2559 กับความเบ่งบานของศิลปะไทย” อันเป็นงานวิจัยร่วมของกลุ่มนักวิชาการจากหลายมหาวิทยาลัยและนักวิชาการอิสระ ในช่วงปี พ.ศ. 2563-2565 โดยที่ผู้เขียน

ทำหน้าที่เป็นที่ปรึกษา ที่มาของความคิดที่จะทำงานวิจัยในหัวข้อดังกล่าวมาจากประสบการณ์ตรงของผู้ที่อยู่ในวงการศิลปะและผู้สนใจศิลปะ ซึ่งสังเกตได้ว่าการเสด็จสวรรคตของพระบาทสมเด็จพระบรมชนกาธิเบศร มหาภูมิพลอดุลยเดชมหาราช บรมนาถบพิตร ในวันที่ 13 ตุลาคม กระตุ้นให้เกิดปฏิกิริยาอย่างเฉียบพลันที่แสดงออกในรูปของงานศิลปะแขนงต่าง ๆ อย่างเข้มข้นและต่อเนื่องไปจนถึงงานถวายพระเพลิงในวันที่ 25-29 ตุลาคม 2560 ปรากฏการณ์ดังกล่าวถือได้ว่าเป็นการพลิกฟื้นวงการอันก่อให้เกิดความเบ่งบานของศิลปะขึ้นในสังคมไทยอย่างไม่เคยมีมาก่อน ผู้เขียนได้แสดงความฉงนสนเท่ห์เอาไว้ด้วยการตั้งคำถามว่า ปรากฏการณ์นี้เกิดขึ้นได้อย่างไร เพราะเหตุใด ในบทความชื่อ “พระราชพาให้ศิลปะเกิดใหม่” (ซึ่งแปลจากต้นฉบับภาษาอังกฤษชื่อ “Mourning Becomes the Thai People: October 13 and an Artistic Renaissance” บทความทั้งสองชิ้นเผยแพร่ครั้งแรกในรูปแบบออนไลน์ในวันที่ 19 ธันวาคม 2559) (Nagavajara, 2016) ทั้งนี้ผู้เขียนพยายามชี้ให้เห็นว่าปฏิกิริยาทางอารมณ์ที่มาจากส่วนลึกของความรู้สึกนึกคิดของศิลปินมีคุณค่าทั้งทางสุนทรียภาพและทางอารมณ์เหนืองานศิลปะจำนวนไม่น้อยที่สร้างขึ้นก่อนหน้านั้น อันรวมถึงศิลปะที่พยายามจะเดินตามกระแสนานาชาติ ความคิดอันฉับพลันของผู้เขียนในฐานะนักวิจารณ์ที่มีต่องานศิลปะที่ปะทุขึ้นอย่างเฉียบพลันอาจจะมีลักษณะเป็นอัตวิสัยมาก ผู้เขียนจึงพยายามชักจูงให้มีการปรับงานวิจารณ์ขึ้นสู่ระดับของงานวิจัย (ซึ่งพ้องกับหนังสือของผู้เขียนเอง คือ *มีวิจารณ์จึงมีวิจัย* พ.ศ. 2563) เพื่อเป็นการแสวงหาคำตอบที่มีความหนักแน่นต่อประเด็นที่เป็นเพียงข้อสังเกตในขั้นเริ่มแรก งานวิจัยดังกล่าวเป็นการรวมพลังของนักวิชาการด้านศิลปะ 5 สาขา คือ วรรณศิลป์ ทศนศิลป์ ศิลปะการละคร ดนตรี และภาพยนตร์ และก็เป็นที่น่ายินดีว่าการวิจัยให้คำตอบบางประการเกินกว่าที่ผู้เขียนเองได้คาดเอาไว้

ขอย้อนกลับไปภาพที่ 1 ที่ว่าด้วย “กลุ่มวิชา” จะเห็นได้ว่า “ข้อมูล” ของกลุ่มวิชามนุษยศาสตร์ส่วนหนึ่งว่าด้วย “การสร้างสรรค์” ในงานวิจัยที่กล่าวถึง ข้อมูลที่นำมาใช้คือ งานศิลปะใน 5 สาขา ซึ่งเมื่อได้ศึกษาด้วย “วิธีการ” ของ “การตีความ” ในเชิงกว้างและเชิงลึกก็ได้พบว่า ผู้คนจำนวนมากไม่น้อย “คิดเป็นศิลปะ” และชอบที่จะแสดงออกซึ่งความรู้สึกนึกคิดของตนด้วยงานศิลปะ นั่นอาจถือได้ว่าเป็น “โครงสร้างลึก” ในลักษณะหนึ่งของสังคมไทย หมายความว่า “พฤติกรรม” ที่แสดงออกให้เห็นอยู่ในระดับที่อาจเรียกได้ว่าเป็น

“โครงสร้างพื้นผิว” ซึ่งตั้งอยู่บนฐานรากของ “โครงสร้างลึก” ที่ฝังอยู่ในจิตสำนึกของผู้คน หรืออีกนัยหนึ่งเป็นองค์ประกอบร่วมของวัฒนธรรม มโนทัศน์ที่ว่าด้วย “โครงสร้างลึก” และ “โครงสร้างพื้นผิว” เป็นความคิดหลักที่นักภาษาศาสตร์นำมาใช้ และแผ่อิทธิพลไปสู่สาขาอื่น ๆ ทั้งกลุ่มมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ จะเห็นได้ว่าข้อสรุปที่ว่าคนไทยคิดเป็นศิลปะนั้น ได้มาจากการวิจัยของมนุษยศาสตร์ที่ว่าด้วย “การตีความ” และ “การวินิจฉัยประสบการณ์” และจากการวิจัยของสังคมศาสตร์เช่นกันในส่วนที่เกี่ยวกับ “การสังเกต” และ “การวิเคราะห์” นอกจากนี้ผู้วิจัยยังเชื่อมโยงปรากฏการณ์ “13 ตุลาคม 2559” ไปสู่ชีวิตความเป็นอยู่แบบประเพณีของสังคมไทยที่ “งานช่าง” ซึ่งต่อมาเรามักจะใช้คำว่า “งานศิลปะ” เป็นความสามารถที่พัฒนาขึ้นมาในระดับของชุมชนด้วยการเรียนรู้เชิงปฏิบัติ การมองย้อนกลับไปในมิติของเวลาอันเป็นส่วนหนึ่งของสำนักเชิงประวัติศาสตร์ ทำให้สามารถค้นพบลักษณะเฉพาะของชีวิตความเป็นอยู่แบบไทย อาจเป็นการใช้ “ธรรมชาติ” ในแนวทางที่น่าสนใจ และการที่สามารถพิสูจน์ให้เห็นได้ว่า ชีวิตความเป็นอยู่ดังกล่าวทั้งร่องรอยฝังลึกไว้ในสังคมไทย อันเป็นสังคมแห่งความคิด มีความต่อเนื่องกับโลกปัจจุบันซึ่งเราสามารถเรียกกลับมาใช้ได้ทุกเมื่อ ดังเช่นกรณีของการแสดงออกซึ่งความผูกพันกับพระราชชาด้วยการสร้างสรรค์นั้นถือได้ว่าเป็นข้อสรุปที่มีนัยทางการศึกษาและทางนโยบายสูงมาก

ข้อสรุปอีกประการหนึ่งเกี่ยวกับศิลปะในชีวิตไทย คือ การไร้เส้นพรมแดนระหว่างศิลปินอาชีพกับผู้รักสมัครเล่น

พระราชาทรงเป็นฐานรากของแผ่นดินแม่ มีไชยยอดพระราชมณเฑียร ข้อค้นพบนี้เป็นยิ่งกว่าอาศิรวาทใด ๆ เมื่อพระราชาสด็จสู่สวรรคาลัย ฐานนั้นมิได้สูญสลายไป กฎการอาจเสื่อมทรุดไปได้ตามกาลเวลา แต่รากฐานนั้นถ้ายิ่งทรุดก็ยิ่งฝังลึก พระราชามีได้เสด็จเลียบพระนครในรูปของพิธีกรรม แต่เสด็จออกไปสัมผัสกับชีวิตของปวงชน รัชกาลอันยาวนานสร้างสัมพันธ์ภาพแนวนอนอันแน่นแฟ้น เมื่อศิลปะเป็นสมบัติร่วม เมื่อความสามารถในการคิดเป็นศิลปะและในการสร้างงานศิลปะเป็นโครงสร้างลึกของสังคม พระราชาทรงตระหนักในศักยภาพนั้น จึงทรงเกื้อหนุน ส่งเสริม และร่วมสร้างสรรค์งานศิลปะที่ทรงมอบให้แก่ปวงชน ชาวบ้านเรียกพระองค์ว่า “พ่อ” อันเป็นสมัญญาที่ทรงรับด้วยความเต็มพระทัย สมบัติที่พ่อฝากไว้ทั้งที่เป็นรูปธรรม ทั้งที่เป็นความคิด ทั้งที่เป็นวิถีชีวิตอัน “พอเพียง” ฝังอยู่ในใจประชาชน เมื่อพ่อจากไป พวกเขาจึงสื่อความต่อกันต่อไปด้วย “ภาษาพ่อ” ที่ผูกโยงเขาไว้ด้วยกัน ด้วยสำนึกร่วม ศิลปะสืบภาษานั้นต่อไปแม้ว่าพ่อจะได้จากไปแล้ว ข้อค้นพบที่กล่าวมามีผลของการวิจัยในรูปแบบที่คุ้นชินกัน แต่เป็นการเผยแสดงพลังแห่งความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันที่ตั้งอยู่บนรากฐานอันมั่นคงยิ่ง (Khamson, 2022: 9)

ประเด็นที่ว่าด้วย “สัมพันธ์ภาพแนวนอน” เป็นข้อค้นพบที่จัดได้ว่ามีความสำคัญมาก เพราะมิใช่เป็นการอธิบายภาวะอุดมคติในด้านของความสัมพันธ์ระหว่างพระราชากับปวงชนซึ่งทำให้สถาบันกษัตริย์ยังคงมีความหมายอยู่ในสายตาของ

ผู้เขียนเองได้เน้นย้ำไว้ในหลายวาระแล้วว่าศิลปะจะแบ่งบานได้ด้วยแรงหนุนที่เรียกว่า “เพราะรักจึงสมัครเข้ามาเล่น” นักวิจัยยกตัวอย่างอันเด่นชัดและโดดเด่นจากงานพระเมรุที่ศิลปินอาชีพและผู้รักสมัครเล่นร่วมแรงร่วมใจกันได้อย่างน่าทึ่ง นั่นก็คือความแข็งแกร่งของชุมชนของไทยที่สืบทอดมาถึงยุคใหม่ นอกจากนี้ “ศิลปะส่องทางให้แก่กัน” อยู่แล้วในระดับชุมชน ทฤษฎีของตะวันตก (ซึ่งมีต้นตอมาจากนักวิชาการเยอรมัน) ที่ว่าด้วย “Mutual Illumination of the Arts” จึงมิใช่เป็นเพียงเส้นทางของอุดมคติอันพึงปรารถนา แต่เป็นส่วนหนึ่งของชีวิตความเป็นอยู่ธรรมดาสามัญของสังคมไทยแบบประเพณี ซึ่งเราไม่ควรจะมองข้าม ด้วยเหตุนี้ การเรียนรู้จากพื้นฐานชีวิตความเป็นอยู่ของเราเอง จึงสมานเข้ากับความรู้เชิงทฤษฎีที่เราอาจรับมาเป็นแรงกระตุ้นจากวิทยาการด้านมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ของตะวันตก นี่มิใช่เป็นการนำทฤษฎีตะวันตกเป็นตัวตั้ง และจับข้อมูลไทยเข้าช่อง ดังที่นักวิชาการไทยจำนวนหนึ่งทำอยู่เป็นประจำ และพยายามตีเป็นกรอบความคิดให้แก่ศิษย์ชาวไทย หากเป็นการเรียนรู้โดยตรงจากประสบการณ์จริง และนำทฤษฎีของตะวันตกมาหนุนตามสมควรเพื่อให้เกิดความกระจ่าง งานวิจัยชิ้นนี้จึงอาจสร้างคุณูปการในด้านของการสร้างวิวิธวิทยาอันพึงปรารถนาได้ด้วย

งานวิจัยให้ข้อสรุปในเรื่องของความสัมพันธ์ระหว่างพระราชากับพสกนิกรชาวไทยไว้อย่างน่าสนใจ จะขอคัดข้อความจาก “บทสรุปของผู้บริหาร” มาดังนี้

ชาวโลกยุคปัจจุบัน ที่มักจะมองว่า “สถาบัน” ดังกล่าวเป็นสิ่งที่หลงเหลือมาจากอดีต และควรจะหมดยุคไปแล้วในศตวรรษที่ 21 ข้อสรุปของงานวิจัยจะค้านกับแนวคิดโบราณที่ว่าด้วยสมมุติเทพ ซึ่งยังหลงเหลืออยู่ในพิธีกรรมต่าง ๆ ที่เรารักษา

เอาไว้ ซึ่งน่าจะบ่งบอกถึง “สัมพันธภาพแนวดิ่ง” ระหว่างสูงกับต่ำ มากกว่าสัมพันธภาพแนวนอน งานวิจัยชิ้นนี้มิได้ให้ความสนใจกับ “ข้อขัด” ที่อาจมีอยู่จริง ซึ่งเราก็มักจะอธิบายด้วยตรรกะในระดับชาวบ้านว่าเป็นวิสัยรวมของของไทย ที่ยอมให้พิธีกรรมแนวพุทธกับแนวพราหมณ์อยู่ร่วมกันมาได้แต่อดีตกาล นักวิจัยมุ่งเน้นไปที่ความเป็นหนึ่งและความเป็นเอกของสัมพันธภาพระหว่างรัชกาลที่ 9 กับพลกนิกรของพระองค์ และมีได้ให้ข้อสรุปรวมทั่วไปที่เกี่ยวกับสัมพันธภาพระหว่างกษัตริย์กับสังคมสมัยใหม่ ข้อมูลอันเป็น “ภววิสัย” ที่สนับสนุนความคิดว่าด้วยสัมพันธภาพแนวนอนมีอยู่มากหลายและหนักแน่น การเน้นไปที่พระราชจริยวัตรของรัชกาลที่ 9 ที่มีใช่เป็นเพียงการ “เสด็จเลียบพระนคร ในรูปของพิธีกรรม” แต่เป็นการ “ออกไปสัมผัสกับชีวิตของปวงชน” นั้น เป็นการใช้อยู่ข้อมูลเชิงประจักษ์ที่นำไปสู่การตีความเชิงสรุปว่า “พระราชาทรงเป็นฐานรากของแผ่นดินมิใช่ยอดพระราชมณเฑียร” ซึ่งเป็นผลของการวิจัยที่มีใช้อาศรัยหา ข้อมูลที่เกี่ยวกับบทบาทของพระราชานในฐานะผู้รักสมครเล่นในด้านคีตศิลป์ก็ช่วยเสริมมโนทัศน์ที่ว่าด้วย “สัมพันธภาพแนวนอน” ได้อีกแรงหนึ่ง เพราะพระราชานในฐานะ “Amateur musician *par excellence*” ทรงสามารถเชื่อมกระชับความสัมพันธ์กับมหาชน (public) ได้เป็นอย่างดี เพราะพระราชาคือหนึ่งใน “นักแต่งเพลงยอดเยี่ยม” ของประเทศไทย อันที่จริงรัชกาลที่ 9 ได้ทรงลบภาพของเทวราชาดั้งเดิมที่ตั้งตนไว้บนที่สูงอันห่างไกลจากปวงชนไปได้อย่างยิ่ง และภาพของพระราชายุคใหม่ก็ปรากฏในงานศิลปะต่าง ๆ ที่ได้รับการสร้างสรรค์ขึ้นหลัง 13 ตุลาคม 2559 ก็มีความเป็นรูปธรรมพอที่นักวิจัยจะนำมาใช้เป็นข้อมูลเชิงประจักษ์ได้อีกเช่นกัน แต่เราสร้างสุนทรียภาพไปพร้อมกับการสื่อความคิด ถ้าจะถามว่างานเขียนด้านพุทธศาสนาใดที่เรายกย่อง ผู้รู้ส่วนใหญ่ก็อาจจะพุ่งเป้าไปที่ ปฐมสมโพธิกถา ของสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส ซึ่งนักวิชาการมักจะจัดไว้ในกลุ่มของวรรณคดี อันมีองค์ประกอบด้านสุนทรียภาพกำกับอยู่ ในส่วนที่เป็น “ผลงาน” ตามแนวทางของ “สังคมศาสตร์” เราก็น่าจะสรุปได้ว่า ปรากฏการณ์ “13 ตุลาคม 2559” อาจไม่น่าไปสู่การสร้าง “ทฤษฎี” ในความหมายที่ใช้กันในวงวิชาการตะวันตก แต่เราได้ค้นพบ “หลักการ” หลายประการที่มีนัยทางสังคมสูงมาก ซึ่งนักวิจัยได้นำไปปรับเป็นข้อเสนอเชิงนโยบาย

ในแง่ “ผลกระทบ” จากการวิจัยอาจเป็นไปได้ในรูปของแนวความคิดที่จะทำให้เกิด “การเปลี่ยนแปลงทางสังคม” ได้ ซึ่งจะต้องใช้เวลา โดยเฉพาะอย่างยิ่งเป็นการใช้เวลาในการ

สร้างเนื้อหาและกระบวนการของการศึกษาทั้งที่เป็นทางการและไม่เป็นทางการ ประเด็นที่เห็นได้เด่นชัดคือ สัมพันธภาพแนวนอนที่เป็นหลักกำกับการสร้างสรรค์และอาจขยายวงไปสู่การพัฒนาสังคมได้ เรามีได้ใช้คำว่า “ประชาธิปไตย” ในที่นี้ เพราะประชาธิปไตยแนวตะวันตกที่เรานำมาปรับปรนด้วยความยากลำบากนั้น มีเครื่องมือและกลไกที่ตายตัว (เช่นระบบตัวแทนที่พวกเขาขีดเป็นสภะซึ่งเป็นมูลเหตุแห่งภาวะเสื่อมทรุดทางสังคมในประเทศต้นแบบ เช่น อังกฤษและสหรัฐอเมริกา เพราะตัวแทนประชาชนส่วนใหญ่ไร้ทั้งคุณภาพและไร้ทั้งความสำนึกเชิงจริยธรรม) ซึ่งอาจไม่ตรงกับแนวคิดไทยแบบประเพณีที่ยึดโยงความสัมพันธ์ส่วนบุคคลในลักษณะความเป็นพี่เป็นน้อง อันจะเห็นได้จากความสัมพันธ์แนวพ่อ-ลูกที่พระราชาทรงสร้างขึ้นเพื่อความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันกับพลกนิกรของพระองค์ ที่อาจเชื่อมโยงไปสู่สภาวะอันเป็นอุดมคติ ซึ่งศิลาจารึก หลักที่ 1 ของพ่อขุนรามคำแหงได้พรรณนาไว้ ถึงอย่างไรก็ดี จุดหมายปลายทางของวิทยาการทั้งหลายทั้งปวงก็คงจะต้องพุ่งไปที่ “ความสำนึกในคุณค่าของความเป็นมนุษย์” และข้อค้นพบของงานวิจัยชิ้นนี้ก็ช่วยยืนยันข้อคิดดังกล่าวได้ในแง่ที่ว่า ความผูกพันทางใจนั้นหนุนเนื่องให้เกิดการสร้างสรรค์ต่อเนื่องที่มีใช่เป็นเพียงปรากฏการณ์ของไฟไหม้ฟาง

การที่ผู้เขียนได้นำกรณีศึกษาของงานศิลปะที่สามารถช่วยให้เกิด “การอ่าน” สังคมได้อย่างลึกซึ้งมาเสนอในที่นี้ก็เป็นเพราะศิลปะได้เปรียบประสบการณ์ด้านอื่นในเรื่องของผลกระทบทางใจ บทเรียนสำหรับนักวิชาการ ณ จุดนี้ก็คือการที่ศาสตร์หลายแขนงเน้นภววิสัยอย่างสุดทางและปฏิเสธอัตวิสัยโดยสิ้นเชิง อาจจะเป็นการปิดประตูให้แก่ตัวเองเร็วเกินไปก็ได้ ส่วนที่วิชาการด้านมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์เข้ามาเสริมได้ก็คือ การอธิบายและตีความประสบการณ์ดังกล่าวอย่างมีหลักวิชา และเมื่อได้ศึกษาในเชิงลึกต่อไปก็พบว่าประสบการณ์ครั้งนี้จะชี้ทางไปข้างหน้าได้ ทั้งในส่วนที่เป็นความคิดทางวิชาการ และในส่วนของการปรับความคิดทางวิชาการให้เป็นแนวนโยบายที่นำไปปฏิบัติได้ แต่สิ่งไม่ควรมองข้ามก็คือ การใช้อัตวิสัยนั้นต้องการทั้งความละเอียดทางวัฒนธรรม ความแหลมคมในการวิเคราะห์ และความชัดเจนในการสังเคราะห์

เมื่อสังคมศาสตร์ส่งสารมายังมนุษยศาสตร์: หนัว่าด้วยปัญหาความอยู่รอดของมนุษยชาติ

ผู้เขียนได้มีโอกาสไปฟังปาฐกถาภาษาอังกฤษ เรื่อง

“Asia in a Fragile World”² ของศาสตราจารย์กิตติคุณ ดร. ผาสุก พงษ์ไพจิตร แห่งคณะเศรษฐศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ที่สยามสมาคม เมื่อวันที่ 28 มิถุนายน 2566 (Khamson, 2022) ซึ่งเป็นการใช้สังคมศาสตร์ในการชี้ให้เห็นปัญหาในระดับโลกที่ก่อกวนสังคมมนุษย์ โดยที่ต้นตอของปัญหาอยู่ที่การกระทำของมนุษย์เอง ซึ่งก่อผลร้ายต่อทั้งโลกของธรรมชาติและโลกมนุษย์ อาจารย์ผาสุกใช้ข้อมูลเชิงประจักษ์ รวมทั้งข้อมูลเชิงสถิติที่องค์กรและสถาบันที่น่าเชื่อถือในระดับนานาชาติได้เสนอเอาไว้ และให้ทรรศนะว่าเอเชียได้รับผลกระทบอย่างไร แต่ในขณะที่เดียวกันก็มีข้อมูลที่บ่งชี้ว่าเราเป็นผู้ร่วมกระทำให้เกิดปัญหาระดับโลกดังกล่าวด้วย ถึงอย่างไรก็ตามก็มีความพยายามที่จะหาทางแก้ปัญหาเหล่านั้น โดยที่เอเชียก็มีบทบาทอยู่ไม่น้อยเช่นกัน วิกฤตที่เห็นได้ชัดเป็นเรื่องของภัยธรรมชาติที่รุนแรงขึ้น ผลิตฤดูกาล และไม่อาจคาดล่วงหน้าได้ ตัวอย่างล่าสุดที่รุนแรงมากก็คืออุทกภัยในปากีสถาน (ค.ศ. 2022) เรื่องของมรสุมที่เราเคยเรียนกันในตำราภูมิศาสตร์ในโรงเรียน มีใช้ปรากฏการณ์ปกติอีกต่อไป แต่เป็นกรอบของภาวะสุดขั้วที่ส่งผลให้เกิดทั้งพายุขนาดใหญ่และความแห้งแล้งอันรุนแรง เรื่องของแผ่นดินไหวที่เกิดขึ้นถี่ขึ้นกว่าเดิม ก็เป็นที่มาของความหายนะในระดับกว้าง สภาวะอุปถัมภ์ของธรรมชาติ โดยเฉพาะอย่างยิ่งปรากฏการณ์โลกร้อนมีผลกระทบต่อเนื่องต่อกรรมและการผลิตอาหาร โดยที่ประชากรในบางส่วนของโลกเพิ่มขึ้นอย่างรวดเร็ว ความอดอยากหิวโหย รวมทั้งการขาดน้ำส่งผลกระทบต่อชีวิตความเป็นอยู่ของผู้คนจำนวนมาก ในบางทวีป ในช่วง 3 ปีที่ผ่านมาโลกยังถูกกระหน่ำซ้ำเติมด้วยโรคระบาด ลำพังธรรมชาติที่โหดร้ายก็ทำให้เกิดปัญหาทางสังคมที่เสียไม่ได้ การลี้ภัยและปัญหาผู้ลี้ภัยเป็นปัญหาระดับโลก แม้แต่ภายในประเทศต่าง ๆ เอง การที่ชาวชนบทจำเป็นต้องเคลื่อนย้ายเข้ามาแออัดในอภิมหานครก็ยิ่งทำให้ชีวิตลำบากกว่าเดิม ระบบเศรษฐกิจที่เป็นอยู่ผลักดันให้เกิดความเหลื่อมล้ำระหว่างคนรวยกับคนจน และการที่เงินตราเป็นตัวกำกับเศรษฐกิจยุคใหม่ ผู้ที่อ่อนแอก็ยิ่งจะอ่อนแอลง และผู้ที่แข็งแกร่งก็จะยิ่งแข็งแกร่ง ถ้าเราไม่พินิจให้ดี เราอาจด่วนสรุปว่าสงครามหมดสิ้นไปจากผืนโลกเมื่อสงครามโลกครั้งที่ 2 จบลง ความจริงหาเป็นเช่นนั้นไม่ สงครามยังเกิดขึ้นในหลายทวีป และสงครามยูเครนที่ยังดำเนินอยู่ในขณะนี้

ไม่ได้กระทบเฉพาะผู้คนในประเทศคู่สงคราม แต่ทำให้คนในแอฟริกาต้องอดตาย เพราะขาดอาหารหลักที่ต้องขนถ่ายผ่านทะเลดำ

ในส่วนที่เกี่ยวกับเอเชีย การเติบโตอย่างก้าวกระโดดของจีน ทั้งในด้านเศรษฐกิจ ภูมิรัฐศาสตร์ และวิทยาศาสตร์/เทคโนโลยี ทำให้ประเทศนี้แผ่อิทธิพลข้ามประเทศและข้ามทวีปได้ และจีนก็มีความเจตจำนงที่จะเล่นตามกติกาตะวันตกได้ดีกว่าชาติตะวันตกเสียอีก โดยมีอาณานิคมแบบแอมแปงอยู่ทั่วโลก แต่ในด้านบวก ในกระบวนการลดภาวะโลกร้อน จีนกลายเป็นผู้นำในการผลิตเทคโนโลยีทดแทน เช่น เซลล์แสงอาทิตย์ และรถยนต์ไฟฟ้าที่ล้ำหน้าประเทศอุตสาหกรรมตะวันตกไปแล้ว ฉากทัศน์ที่อาจารย์ผาสุกได้วาดไว้ในปาฐกถาครั้งนี้ สื่อความในรูปของสังคมศาสตร์ที่ดี คือเป็นการให้โอกาสข้อมูลเชิงประจักษ์ได้ “พูดด้วยตัวเอง” การเชื่อมโยงปัญหาต่าง ๆ เช่น ระหว่างภัยธรรมชาติกับภัยที่มาจากฝีมือมนุษย์เอง ทำได้อย่างดีโดยไม่มีการใช้วาทกรรมเชิงกล่าวหา แต่ให้ข้อมูลที่ปลุกความสำนึกของผู้รับเอง

ส่วนหนึ่งของปาฐกถาที่ตรงกับทิศทางของบทความบทนี้คือ บทที่ว่าด้วย “Academia” หรือโลกวิชาการ อาจารย์ผาสุกมีความสัจย์ต่อทางวิชาการที่จะยอมรับว่ามีสิ่งที่วิชาการสร้างขึ้นมาเป็นความรู้ที่เอื้อให้เราเข้าใจปัญหาได้ แต่ก็ยังมีสิ่งที่เรายังไม่รู้อีกมาก เพราะวิชาการยังพัฒนาไปไม่ถึงขั้นที่จะให้คำตอบได้ เป็นที่แน่ชัดว่า สังคมศาสตร์จำที่จะต้องมีความอ่อนน้อมถ่อมตนพอที่จะเรียนรู้จากวิทยาศาสตร์ องค์ปาฐกกล่าวไว้เป็นเชิงสรุปว่า การแก้ปัญหาสำหรับโลกที่ใกล้จะแตกสลายของเราเป็นเรื่องที่เกี่ยวข้องกับเศรษฐศาสตร์และรัฐศาสตร์เท่า ๆ กับวิทยาศาสตร์ ดังนั้น ทวิวัจนระหว่างสังคมศาสตร์กับวิทยาศาสตร์ นับได้ว่ามีความสำคัญยิ่งยวดที่จะทำให้เราเข้าใจโลกและหนทางที่เหมาะสมที่ควรสำหรับอนาคต

ผู้เขียนใคร่ขอเสริมองค์ปาฐกว่า สังคมศาสตร์ทำได้แต่เพียงแสวงหาความรู้และชี้ทางไปสู่การแก้ปัญหาเท่านั้น และอาจไม่สามารถสร้างความเปลี่ยนแปลงอันพึงประสงค์ได้ในทุกกรณีไป ในแง่นี้มนุษยศาสตร์อาจจะทำหน้าที่เป็นแรงเสริมได้บ้าง เพราะมนุษยศาสตร์มุ่งปลุกความสำนึกในคุณค่าแห่งความเป็นมนุษย์ ในสมัยก่อนเราคงจะต้องพูดถึงการย้อมใจคนบาปทั้งหลายให้สำนึกในเรื่องของกรรมดีและ

² ผู้เขียนไม่สามารถอ้างตัวบทของปาฐกถาดังกล่าวได้ เพราะกำลังได้รับการตีพิมพ์ในวารสารทางวิชาการในสหรัฐอเมริกา ถึงอย่างไรก็ตาม องค์ปาฐกได้กรุณาอมตฉบับปาฐกถาให้ผู้เขียนได้นำมาศึกษา ผู้เขียนจึงทำหน้าที่เป็นผู้รายงานเนื้อหาโดยสังเขป และได้ถือโอกาสเพิ่มข้อคิดบางประการเพื่อเสริมประเด็นในปาฐกถาดังกล่าว

กรรมชั่ว คุณูปการของปาฐกถาที่อ้างมานี้ก็คือ การให้ความรู้ที่หนักแน่นว่าสภาวะใกล้ล่มสลายของโลกเป็นฝีมือมนุษย์ (man-made) เสียเป็นส่วนใหญ่ ด้วยเหตุนี้ ปมที่มนุษย์ขมวดขึ้นจึงจะต้องคลายได้ด้วยมนุษย์นั่นเอง แต่ถึงอย่างไรก็ตามวิทยาการสมัยใหม่ซึ่งมีความคิดเชิงวิทยาศาสตร์เป็นพื้นฐานย่อมจะสะดุดหยุดอยู่ที่สิ่งที่อธิบายได้ในเชิงประจักษ์หรือด้วยเหตุผล โลกในอดีตมีศาสนาเป็นตัวกำกับ และเรื่องของความเชื่ออยู่ในระดับที่เกินเลยไปจากการรับรู้เชิงประจักษ์ มนุษยศาสตร์ไม่ใช่ศาสตร์แห่งความเชื่อ แต่เป็นศาสตร์ที่พยายามเรียนรู้จากระบบความเชื่อ และนำไปคิดต่อหรือคิดแย้ง เทววิทยาของตะวันตกเป็นศาสตร์ที่หนุนและที่เสริมความเชื่อ และพยายามอธิบายปรากฏการณ์ที่เราไม่อาจอธิบายได้ด้วยเหตุผล โดยอาศัยความเชื่อเป็นหลัก เช่น การอธิบายอุบัติเหตุทางธรรมชาติที่คร่าชีวิตคนจำนวนมากว่าเป็นการที่พระเจ้าลงโทษคนบาป แต่นักคิดตะวันตกเองก็แสดงความเคลือบแคลงสงสัยในความน่าเชื่อถือของคำสอนทางศาสนา เมื่อเกิดแผ่นดินไหวขนาดใหญ่ที่กรุงลิสบอนเมื่อปี ค.ศ. 1755 ปราชญ์ฝรั่งเศส Voltaire (ค.ศ. 1694-1778) ออกมาประกาศว่า พระเจ้าโหดร้ายที่คร่าชีวิตทารกผู้บริสุทธิ์จำนวนมาก งานของเขา คือ “Poème sur le désastre de Lisbonne: 1756” (บทกวีว่าด้วยความหายนะแห่งกรุงลิสบอน) สร้างความสั่นสะเทือนไปทั่วดินแดนที่นับถือคริสตศาสนา ซึ่งต่อมาในนิยายเรื่อง “Candide” (1759) นักปราชญ์ฝรั่งเศสผู้นี้ก็ทำราวกับจะประกาศตัดสัมพันธ์กับพระเจ้าเป็นเจ้า (โดยที่ยังไปไม่ไกลถึงขั้นที่ว่า พระเจ้าตายแล้ว) โดยชักชวนเพื่อนร่วมโลกว่า “เราจงมาปลูกสวนของเรากันเถิด” (Il faut cultiver notre jardin.) ซึ่งก็มีความหมายใกล้กับคติพุทธของเราว่า “ตนเป็นที่พึ่งแห่งตน” บทกวีของ Voltaire ชิ้นนี้ได้รับความสนใจจากวงวิชาการด้านมนุษยศาสตร์ของมหาวิทยาลัยตะวันตกต่อเนื่องกันมาเป็นศตวรรษ เพราะเป็นการให้น้ำหนักกับ “คุณค่าของความเป็นมนุษย์” มากกว่าการเชื่อในอำนาจของสิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่อยู่เหนือจากโลกแห่งความเป็นจริงและก็เป็นประเด็นที่จะเป็นชนวนที่ช่วยให้วิชาการทำหน้าที่เป็นเสียงแห่งมโนธรรมให้แก่สังคมได้ โดยเฉพาะอย่างยิ่งในโลกปัจจุบันที่วิชาการได้พิสูจน์ให้เห็นประจักษ์แล้วว่าโลกแห่งธรรมชาติถูกบิดาโดยมนุษย์

ในระดับของวิชาการ กลุ่มวิชาทั้ง 3 แขนง ได้ทำหน้าที่เสริมพลังให้แก่กันได้ แต่ถึงขั้นต่อไป คือ การสร้างความสำคัญให้แก่สังคมและประชาคมโลก และสร้างกติกาในระดับต่าง ๆ รวมถึงระดับนานาชาติ เช่น “Paris Agreement”

(2015) ที่ว่าด้วย Climate change (การเปลี่ยนแปลงของภูมิอากาศ) ซึ่งประเทศมหาอำนาจ เช่น สหรัฐอเมริกาได้ลงนามรับรอง แล้วถอนตัวไปเป็นเวลา 4 ปี ในช่วงที่มีประธานาธิบดีที่ต้องการเพียงผลประโยชน์ของบ้านเมืองตนแต่ได้กลับเข้ามาเป็นภาคีอีกครั้งหนึ่ง เมื่อมีการเปลี่ยนประธานาธิบดี

การเมืองในทุกระดับเป็นเรื่องของความสำนึกที่อยู่เหนือประโยชน์ของบุคคล และมุ่งประโยชน์ของส่วนรวมไปจนถึงความผาสุกของมนุษยชาติ วิทยาการด้านมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์จึงมีบทบาทสูงมาก ในการปลุกความสำนึกด้านการเมืองที่น่าจะมีจริยธรรมเป็นตัวนำ ส่วนการจะเกิดผลเชิงปฏิบัติหรือไม่เป็นเรื่องที่เกินขอบเขตของวิชาการ

การศึกษาในศตวรรษที่ 21

ผู้เขียนใคร่ขอเสนอแนวคิดที่เกี่ยวกับการศึกษาของยุคปัจจุบันไว้ดังนี้

1. *เรียนวิธีการเรียนรู้* ด้วยเหตุที่โลกปัจจุบันเปลี่ยนแปลงไปอย่างรวดเร็ว และโอกาสในการเรียนรู้ขยายวงออกไปอย่างกว้างขวางและรวดเร็วมาก การยึดติดอยู่กับองค์ความรู้ที่ตายตัว อันถือได้ว่าเป็น “คลาสสิก” นั้น อาจทำให้เกิดความคับแคบในทางปัญญาความคิด จริยอยู่ กระบวนการเรียนรู้ใด ๆ จำเป็นต้องแสวงหาความหนักแน่นในด้านเนื้อหา แต่ในขณะเดียวกัน วิชาที่อาจเรียกได้ว่าเป็นวิชาชั้นสูงก็คือ “การเรียนวิธีการเรียนรู้” (learning how to learn) (Nagavajara, 2023) ที่กล่าวมานี้ มีได้หมายความว่าเราควรจะให้ความสำคัญกับเนื้อหาน้อยลง และมุ่งถ่ายทอดการเรียนรู้วิธีการ หรือระเบียบวิธี หรือวิธีวิทยา (methodology) ซึ่งถ้าเป็นเช่นนั้นศาสตร์ทั้งหลายก็จะเป็นศาสตร์ที่ขาดความเข้มข้นในด้านเนื้อหา แต่การเรียนวิธีการเรียนรู้เป็นเรื่องของการสั่งสมประสบการณ์และความรู้ของผู้เรียนเอง เป็นเรื่องของการคิดเป็นวิชาการ และการหาข้อสรุปที่เป็นหลักการหรือหลักวิชา ทั้งนี้ ผู้เขียนเองพยายามที่จะเลี่ยงการใช้คำว่า “ทฤษฎี” เพราะในระยะหลังนี้มีการใช้ทฤษฎีกันอย่างพร่ำเพรื่อ และในบางครั้งก็ยึดติดกับทฤษฎีราวกับเป็นพระคัมภีร์

สรุปว่า หลักการเป็นสิ่งที่มาจากประสบการณ์ มิใช่ชุดความคิดที่ตายตัวที่ต้องนำมาเป็นตัวตั้งในการศึกษาค้นคว้าอย่างไม่มีข้อยกเว้น ซึ่งในกรณีนี้วงวิชาการของไทยได้ก้าวพลาดมามากแล้ว

2. *การเรียนรู้ด้วยตนเองและศักยภาพของโลกดิจิทัล* แม้แต่ในชนบทโบราณที่ครุมีความสำคัญยิ่งและได้รับการยกย่อง

นับถือ ครูที่ดีย่อมเห็นศักยภาพในตัวศิษย์ และในระบบดั้งเดิม ครูจะปรับการสอนให้เข้ากับศักยภาพของศิษย์แต่ละคน เมื่อศิษย์มีความรู้ถึงระดับหนึ่งแล้ว ครูก็จะชี้ทางให้เขาแสวงหาความรู้ต่อไปด้วยตนเอง หลักการของ Self-learning หรือ Self-instruction มีใช้ใหม่ของใหม่ อันที่จริงมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์เป็นศาสตร์ที่มีความยืดหยุ่น และเรียนรู้ได้จากชีวิตจริงและประสบการณ์ตรง อาจไม่จำเป็นต้องผูกพันอย่างแน่นแฟ้นกับขอบของสถาบันใด อีกทั้งอาจจะไม่มีความตายตัวในลำดับขั้นตอนของความยากง่ายในการศึกษา เช่นจัดเป็นระดับต้น-ระดับกลาง-ระดับสูง ผู้เขียนเองนับว่าโชคดีที่ได้ไปศึกษาในมหาวิทยาลัยเยอรมันในยุคที่หลักการแสวงหาทิศทางของตัวเองและเรียนรู้ด้วยตนเองยังได้รับการยอมรับอยู่ การบรรยายของศาสตราจารย์ในวิชาหลัก ๆ โดยเฉพาะทางมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ไม่ระบุระดับของผู้เรียน คือผู้สอนจะต้องรู้วิธีสื่อความที่จะทำให้การสอนของตนเป็นการบรรยายสาธารณะ (public lecture) ในลักษณะใดลักษณะหนึ่ง โดยที่นักศึกษาที่เข้าใหม่กับนักศึกษาปริญญาเอกที่กำลังทำวิทยานิพนธ์อยู่สามารถเข้าเรียนร่วมกัน และได้รับประโยชน์ตามอัตภาพของตน และก็ปรากฏว่ามีผู้สนใจที่เป็นบุคคลภายนอกสมัครเข้ามาฟังการบรรยายเหล่านั้นอยู่เป็นประจำ ถ้าจะหันมาพิจารณาแหล่งความรู้ของไทย เช่น “จารีตวัดโพธิ์” ก็จะสังเกตได้ว่าความรู้ที่นำมาถ่ายทอดนั้นมีลักษณะเป็นสาธารณะ ไม่กำหนดระดับของผู้เรียน ที่กล่าวมาทั้งหมดนี้ หมายความว่าความรู้พื้นฐานที่บุคคลมีติดตัวมาซึ่งเรียกกันเป็นภาษาอังกฤษว่า Basic literacy นั้น จะต้องมีความหนักแน่นและยืดหยุ่นพอที่จะต่อยอดในกระบวนการแสวงหาความรู้ได้ คนโบราณมีวิธีเล่าเรียนความรู้พื้นฐานดังกล่าวแตกต่างกัน แต่ถ้าเขามาเรียนอยู่เบื้องหน้า “มหาวิทยาลัยศิลา” แห่งวัดพระเชตุพนฯ แล้ว เขาย่อมเสมอกันในเรื่องของโอกาส

โอกาสของคนยุคปัจจุบันมีสูงมาก เพราะโลกดิจิทัลเปิดทางให้ได้รับประสบการณ์อันหลากหลายและรวดเร็ว นั่นเป็นทั้งคุณและโทษ คนจำนวนมากจมจ่อมลงไป ในมหาสมุทรแห่งโลกดิจิทัล ผู้ที่รอดมาได้ คือผู้ที่รู้จักแยกแยะหรือเรียนรู้ด้วยตนเองในลักษณะที่ต่อยอดได้ เพราะความรู้ดังกล่าวมาในรูปที่เป็นเศษเสี้ยว (fragmentary) และส่วนหนึ่งก็เป็นสิ่งจอมปลอม นอกจากนี้ยังมาด้วยความรวดเร็ว จึงตกทอดกันมา โดยที่ผู้เรียนอาจจะตั้งตัวไม่ติด ณ จุดนี้ การเรียนรู้ด้วยตนเองในโลกปัจจุบัน จึงเป็นการเรียนที่ยากที่สุด และผู้ที่สามารถใช้วิจารณญาณด้วยตนเองเท่านั้น จึงจะได้

รับประโยชน์อย่างเต็มที่ เส้นพรมแดนระหว่างการเรียนรู้ที่เป็นทางการกับไม่เป็นทางการจะเลื่อนลงลงไปทุกที่ มหาวิทยาลัยในรูปของสถาบันที่มีความเป็นรูปธรรม หนุนด้วยชื่อเสียง เกียรติภูมิและประชาคมที่ประกาศตัวเป็นเจ้าของ ซึ่งในบางครั้งเป็นได้ทั้งของจริงและของเทียม เราจึงจำเป็นต้องมองอุดมศึกษาเสียใหม่ ที่มีใช้เป็นเรื่องของรูปแบบแต่อุดมศึกษา ซึ่งเรียกเป็นภาษาอังกฤษว่า Higher education นั้น หมายถึง การศึกษาที่อยู่เหนือการศึกษาอื่นทั้งปวง และพัฒนาตนเองให้สูงขึ้นได้เรื่อย ๆ ดังนั้น อุดมศึกษาจึงมิใช่อาคารอันโอฬารที่เป็นสถาปัตยกรรมอันล้ำเลิศที่กลายเป็นปราการปกป้องชนชั้นในสังคม (ดังเช่นเทพปรกณณ์ที่ว่าด้วย “กุฎาคารอันชวนฝัน” (Dreamy Spires) ที่มหาวิทยาลัย Oxford และ Cambridge) แต่คือพื้นที่ของการแสวงหาอันเป็นกรอบให้แก่ผู้เรียนได้รับรู้แล้วนำมาไตร่ตรอง วิเคราะห์ เชื่อมโยง พร้อมหาข้อสรุป ในแง่นี้ โอกาสของผู้เรียนยุคใหม่ที่หนุนเนื่องด้วยโลกดิจิทัล จึงนับได้ว่าเป็นโอกาสทอง ถ้ารู้จักใช้ให้เป็นประโยชน์ ถ้าสมาธิสามารถทำหน้าที่เป็นตัวกำกับการศึกษาในปัจจุบันได้ อุดมคติที่ว่าด้วยวิทยาทานอาจจะหวนกลับมาได้

3. บทบาทของครู ผู้เขียนสังเกตได้ว่า ในบรรดาวิชาทั้งหลายทั้งปวง ทั้งภาคทฤษฎีและปฏิบัติ ดนตรีไทยซึ่งน่าจะตายไปนานแล้ว แต่ยังไม่ตาย เป็นระบบการศึกษาที่ความสัมพันธ์ระหว่างครูกับศิษย์จัดได้ว่าเป็นตัวอย่างที่ผู้จัดเจนในสาขาอื่น ๆ น่าจะนำไปไตร่ตรอง ระบบไหว้ครู ดนตรีไทย อาจจะชวนให้เราเข้าใจผิดว่าผู้คนในวงการยังมกอยู่ด้วยความเชื่อถือที่รับสืบทอดมาโดยปราศจากวิจารณ์ญาณ เช่นที่กล่าวกันว่าเทวดาเป็นผู้แต่งเพลงหน้าพาทย์ แต่ถ้าเราอ่านสัญญาเหล่านั้นออก เราจะเห็นได้ว่าบทบาทของครูนั้นมีได้คับแคบดังที่เราคิด นักดนตรีชาวอเมริกัน บรูซ แกสตัน (Bruce Gaston: ค.ศ. 1947-2021) ที่เพิ่งจะล่วงลับไป มีโอกาสได้เรียนดนตรีไทยอย่างลึกซึ้ง และเข้าใจถึงระบบการเรียนการสอนที่ทรงไว้ซึ่งคุณภาพอันหาเปรียบได้ยากครั้งหนึ่งครูดนตรีไทยของเขาเรียกเขาไปพบโดยตั้งคำถามว่า “ทำไมจึงไม่ขอเพลงจากครู” ซึ่งคนในวงการเท่านั้นจึงจะเข้าใจว่าคำถามนั้นความหมายว่าอย่างไร ความหมายก็คือ ครูคิดว่าศิษย์มีความชัดเจนถึงขั้นที่จะได้รับวิทยากรชั้นสูงแล้ว จึงพร้อมที่จะต่อเพลงชั้นสูงให้ ซึ่งจะมีลักษณะเป็นเพลงเดี่ยวที่เอื้อให้นักดนตรีต้อง “ดัน” ต่อด้วยความรู้และปฏิภาณระบบดนตรีไทยยังแฝงไว้ด้วยวัฒนธรรมอันละเอียดของ คนไทย ดังเช่นในกรณีของระนาดทุ้ม (Nagavajara, 2003)

ซึ่งผู้เขียนได้นำมาอภิปรายหลายครั้งแล้วว่าเป็นการแสดงบทนำจากเบื้องหลัง อันเป็นภูมิปัญญาที่แท้จริงของไทย ที่กล่าวมาข้างต้นก็เพื่อจะเสนอว่าชนบอันล้าลึงดั่งกล่าว น่าจะได้รับการนำมาปรับใช้กับโลกสมัยใหม่ได้ นั่นก็คือ ครูจะต้องให้ความสนใจกับศิษย์อย่างจริงจัง ระบบการเรียนการสอนที่เป็นไปในระดับของบุคคลควรจะได้รับส่งเสริมอย่างเต็มที่ ถ้ามีโอกาสทำได้ (ซึ่งมหาวิทยาลัย Oxford และ Cambridge ยังพยายามรักษาไว้อย่างสุดกำลังในปัจจุบัน อันทำให้พวกเขายังคงเป็นกลุ่มคนที่มีความโดดเด่นทางวิชาการอยู่ได้จนทุกวันนี้) บทบาทของครูได้เปลี่ยนไปจากเดิม เพราะแหล่งความรู้มีหลากหลายมากโดยที่ครูไม่สามารถจะมีความรอบรู้ถึงขั้นที่จะ “เรียนได้จบ” ดังภาษิตโบราณของยุโรปที่ว่า “Ars longa vita brevis” คือ “ศิลปวิทยาการไพศาลนักชีวิตนี้สั้นเกินกว่าจะเรียนรู้ได้จบ” โลกดิจิทัลนั้น ถ้าเราใช้ให้ดี จึงเป็นโลกของการสอนให้มนุษย์รู้จักการอ่อนน้อมถ่อมตน ครูจึงควรสำนึกในสถานะของตน และไม่มี ความหยิ่งผยองหรือหลงตนเอง แต่มุ่งที่จะชี้แนะให้ศิษย์ได้เข้าถึงแหล่งเรียนรู้ต่าง ๆ และสามารถใช่วิธีของการเรียนรู้ด้วยตนเองต่อไปด้วยความเหมาะสม

วิชาการด้านมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์จึงไม่อาจกำหนดหลักเกณฑ์ที่ตายตัวจนเกินไป มหาวิทยาลัยเยอรมันแนวประเพณีที่ผู้เขียนได้กล่าวถึงสร้างระบบให้นักศึกษาจัดหลักสูตรของตนเอง จนถึงขั้นที่สามารถตกลงกับกรรมการสอบได้ว่า เนื้อหาของการสอบควรเป็นเช่นใด ในยุคปัจจุบันถ้าจะถามว่า อะไรคือหลักสูตร คำตอบก็คือ โลกอันไพศาลที่ครูและศิษย์จะเข้าถึงได้ด้วยวิชาการที่สั่งสมมาเป็นเวลานานนับพัน ๆ ปี และด้วยวิธีการเรียนรู้อันหลากหลาย

4. บทบาทของภาษา มนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ส่วนใหญ่ยังถ่ายทอดด้วยภาษา ไม่ว่าจะมีการสัมผัสกันโดยตรงระหว่างครูกับศิษย์ในรูปของ “มนุษย์สัมผัสมนุษย์” หรือจะใช้ตัวกลางที่เป็นเทคโนโลยีดิจิทัลก็ตาม ภาษาจึงยังมีบทบาทที่สูงมากในการเก็บรักษาความรู้ ในการถ่ายทอด และในการปรับปรุงและพัฒนา พลังของภาษาจึงมีใช้วาทศิลป์ที่ผู้คนส่วนใหญ่เข้าใจกันดังที่ตำราโบราณบางเล่มยังยึดเป็นสรณะ พลังที่แท้จริงของภาษาคือการสร้างจุดเริ่มต้นที่เป็นภูมิปัญญา อันเป็นกระบวนการต่อเนื่องที่ดำเนินไปได้ด้วยการติดตาม คิดต่อ และคิดแย้ง วิชาทางด้านวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีอาจจะสามารถพัฒนาได้ด้วยวิธีการอื่นด้วย โดยที่ภาษาเป็นเพียงส่วนหนึ่งเท่านั้น แต่มนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ยังต้องพึ่งพรพรานที่เรียกว่า “ภาษา” ต่อไป

ท่ามกลางความเปลี่ยนแปลงต่าง ๆ ก็มีข้อขัดที่เกิดขึ้น ซึ่งน่าจะได้รับการพิจารณาอย่างจริงจัง มูลเหตุมาจากการจำกัดวงของการใช้ภาษาในโลกดิจิทัล โดยที่แพลตฟอร์มบางชุดต้องการความสั้นและกระชับ ซึ่งอาจใช้ได้กับการสื่อสารในระดับของชีวิตประจำวัน แต่อาจจะเป็นอุปสรรคต่อการให้ อรรถาธิบายโดยพิสดารซึ่งจำเป็นสำหรับการสื่อสารทางวิชาการ สรุปได้ว่าข้อขัดที่ว่านี้ก็คือ ความซับซ้อนของโลกวิชาการที่พัฒนาไปอย่างไม่หยุดยั้ง กับการใช้ภาษาของคนหมู่มาก ซึ่งได้กลายเป็นผู้ที่อับจนในทางภาษาไป ด้วยอิทธิพลของสื่อสังคมออนไลน์ จึงมีความจำเป็นอย่างยิ่งที่จะต้องแสวงหาทางสายกลางให้ได้ ความจริงปรากฏว่า แม้แต่การใช้ภาษาแมกก็ตกต่ำไป เพราะระบบการศึกษาที่ละทิ้งการสื่อสารด้วยความเรียง ที่น่าประหลาดก็คือ การติดต่อสื่อสารกับนานาชาติรู้คนหน้าไปมาก แต่ความสามารถในการใช้ภาษาต่างประเทศ เช่น ภาษาอังกฤษ สำหรับผู้คนทั่วไปในประเทศไทยกลับขาดมาตรฐาน แสดงว่าเรามีได้ใช้ภาษาในการสร้างพลังทางปัญญา แต่เป็นการหิวนวญเครื่องมือนำมาใช้ได้ด้วยความสะดวกง่าย

ในรอบ 2-3 ทศวรรษที่ผ่านมา วิทยาการด้านมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ของตะวันตก รวมทั้งผู้ที่เดินตามระบบตะวันตก หลงใหลกับนักวิชาการบางคนและบางกลุ่มที่ “เล่นกับภาษา” และเล่นกับมันโน้ตค้นราวกับเป็นมายากล โดยที่สิ่งที่เขาเขียน หรือพูด หรือสื่อสาร มิได้สะท้อนโลกแห่งความเป็นจริง หรือเป็นผลของการกลั่นกรองจากประสบการณ์ตรง แต่เป็นการใช้วาทศิลป์ในวงแคบ ๆ เพื่อสร้างความขลัง ทำให้เกิดวิทยาการของคนพูดมาก ซึ่งผู้เขียนเองได้ชี้ให้เห็นว่าเป็นอันตรายอย่างไร ในผลงานชื่อ “The Loquacious Turn or the Importance of Being Secondary” (Nagavajara, 2011) เราคงจะต้องหาทางกลับมาสู่ประเพณีความคิดอันเข้มข้นดั้งเดิมของเรา นั่นก็คือ ภาษาคือตัวสื่อพระธรรม ถ้าภาษาคือธรรมะ และผู้ใช้ภาษายึดธรรมะเป็นสรณะที่พึ่ง นั่นคือ ทางรอดของมนุษยชาติใช้หรือไม่

5. ความท้าทายของปัญญาประดิษฐ์ การที่ผู้เขียนกล่าวอ้างถึงปัญหาในการใช้ภาษาต่างประเทศนั้น คงจะมีผู้คิดว่าเราแก้ปัญหาดังกล่าวได้ด้วยการพึ่งปัญญาประดิษฐ์ และก็มีการใช้ระบบการแปลด้วยเครื่องจักรกลกันอย่างแพร่หลายในปัจจุบัน ซึ่งก็ยังเกิดปัญหาผิดพลาดอยู่ ดังเช่นการแปลฉลากยา ซึ่งข้อผิดพลาดบางอย่างอาจส่งผลต่อสุขภาพของผู้ใช้ได้ ล่าสุดมีอาจารย์บางคนแสดง

ความยินดีว่า ปัญญาประดิษฐ์ล่าสุดที่ชื่อ ChatGPT จะสามารถทำหน้าที่แทนผู้ช่วยสอนได้อย่างดีเลิศ เพราะจะช่วยเตรียมข้อมูลให้ผู้สอนได้อย่างกว้างขวางและลึกซึ้ง เรื่องนี้คงมีความเห็นที่แตกต่างกันออกไป แต่ถ้าวิชาการมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์พึ่งเครื่องมือใหม่นี้มากเกินไป นักวิชาการก็อาจจะเกิดความมั่งง่ายและไม่ศึกษาค้นคว้าด้วยตนเอง อันจะทำให้การวิจัยด้วยข้อมูลปฐมภูมิตกต่ำไปได้ อันที่จริงผู้ที่เริ่มต้นคิดในเรื่องดังกล่าวก็ได้แสดงความวิตกกังวลออกมาแล้วว่า ปัญญาประดิษฐ์นั้นใช้พื้นฐานข้อมูลที่มีอยู่ซึ่งอาจจะกว้างขวางมากในการเรียบเรียงคำตอบ และก็มีกรณีที่น่าขนลุกเกิดขึ้นบ้างแล้ว เมื่อผู้ใช้ทดลองหลอกหล่อให้ AI ชุดนี้เข้ามาแนะนำการดำเนินชีวิตส่วนตัว ซึ่งปรากฏว่า AI ไม่มีความสนใจเชิงจริยธรรมเลย ดังที่ผู้เขียนได้เสนอไว้ในบทความ “ข้อคิดที่ว่าด้วยความเป็นครูแห่งยุคสมัย” (Nagavajara, 2023) แต่เราไม่น่าจะลืมคำเตือนที่มาจากยุคปฐมวัยของคอมพิวเตอร์เมื่อถึงศตวรรษที่แล้ว นั่นก็คือ “Garbage in, garbage out” (ใส่ขยะเข้าไป ก็จะได้ขยะออกมา) และข้อมูลในโลกปัจจุบันนี้ส่วนหนึ่งก็เป็นข้อมูลที่สะท้อนถึงกิเลสมนุษย์ และมีได้เป็นสิ่งที่ประเทืองปัญญา เป็นที่น่าสังเกตว่าแม้แต่ผู้ที่สร้างปัญญาประดิษฐ์เองก็เริ่มสำนึกแล้วว่าพวกเขาอาจให้อารุต่อมหาชนที่จะนำไปทำร้ายตัวเองและผู้อื่นได้ จึงพยายามที่จะสร้างกฎเกณฑ์และกฎหมายควบคุมการใช้ปัญญาประดิษฐ์

ในเชิงปรัชญา ชาวพุทธเรียนรู้อากาลมสูตรได้ดีว่าการเชื่อสิ่งที่ได้รับฟังมาโดยไม่ใช้สติไตร่ตรองนั้นเป็นอันตราย แต่วิชาการย่อมจะปิดประตูกันข้อมูลที่มาจากโลกแห่งความเป็นจริงไม่ได้ เพราะวิชาการจะเป็นวิชาการได้ก็ต่อเมื่อมีระบบการรับและกลั่นกรองข้อมูลที่น่าไปสู่ภูมิปัญญา อันจะส่งผลต่อความอยู่รอดของสังคม

6. บทบาทของศิลปะ ขนบทางวิชาการไม่ว่าในสาขาใดคือความพยายามที่จะสร้างทิวทัศน์ขึ้นมาเป็นตัวกำกับการรับรู้และการถ่ายทอดความรู้ในแง่ สังคมศาสตร์ได้สร้างงานที่เป็นประโยชน์เอาไว้มาก แม้แต่เรื่องของความสุขก็มีวิทยาการสาขาใหม่ที่เกิดขึ้น เรียกว่า “Happiness Studies” ซึ่งมุ่งเน้นการศึกษาวิจัยที่เป็นทิวทัศน์เท่าที่จะทำได้ แต่ในท้ายที่สุดแล้วเราคงจะเล็งประสบการณ์มนุษย์ในสภาพที่เป็นจริงไม่ได้ โดยที่เราจำเป็นต้องยอมรับว่าอัตวิสัยเป็นแรงผลักดันให้เกิดงานสร้างสรรค์ทางศิลปะ จริงอยู่เรามักจะยินยติรับว่าอัตวิสัยเป็นส่วนหนึ่งของพลังสร้างสรรค์ของศิลปิน แต่ก็ยังเป็นที่ยสงสัยว่าอัตวิสัยมีที่อยู่หรือไม่ในกรอบของวิชาการที่ว่าด้วยศิลปะ ในปี พ.ศ. 2523

มหาวิทยาลัยศิลปากรรับเป็นเจ้าภาพในการจัดการสัมมนาทางวิชาการ เรื่อง “การวิจารณ์ศิลปะ” ที่วิทยาเขตพระราชวังสนามจันทร์ มีทั้งศิลปินและนักวิชาการมาร่วมเป็นหลักร้อย และได้มีการถกแถลงปัญหาต่าง ๆ กันอย่างเข้มข้น รวมทั้งมีการแสดงงานศิลปะสาขาต่าง ๆ ด้วย ประเด็นที่มีการยกขึ้นมาอภิปรายกัน และมีโต้เถียงกันจะได้ข้อสรุปที่ตายตัวก็คือ “การวิจารณ์ศิลปะรวมถึงการประเมินคุณค่าด้วยหรือไม่” เพราะการประเมินคุณค่านั้นจะดำเนินไปในลักษณะที่เป็นทิวทัศน์อย่างเต็มรูปแบบไม่ได้ ผู้เขียนเองซึ่งเป็นผู้แสดงปาฐกถาณายอมรับว่า การวิจารณ์ศิลปะจำเป็นต้องมีพื้นที่ให้เกิดการสื่อปฏิกริยาต่องานศิลปะ ซึ่งย่อมจะต้องมีลักษณะเป็นอัตวิสัย แต่ในขณะเดียวกันก็ต้องกอบปรักด้วยการใช้เหตุผลและความรู้ ที่ได้กล่าวถึงความสำคัญของงานศิลปะขึ้นมา ณ ที่นี้ก็เพราะผลการวิจัยล่าสุดในโครงการ “13 ตุลาคม 2559 กับความเป้งบานของศิลปะไทย” ที่ได้อภิปรายมาแล้วข้างต้นให้ข้อสรุปที่น่าจะเป็นกำลังใจให้แก่สังคมไทยได้ในแง่ที่ว่าคนไทยคิดเป็นศิลปะ และสามารถสร้างงานศิลปะได้ทุกเมื่อ ยิ่งถ้าได้รับแรงกระตุ้นที่เป็นไปในทางสร้างสรรค์แล้ว พลังแห่งศิลปะจะกลายเป็นพลังที่สร้างความเป้งอันหนึ่งอันเดียวกันให้แก่สังคม

7. เอกภาพของการเรียนรู้ วงวิชาการของเราอาจจะมีการแบ่งค่าย โดยที่กลุ่มที่คิดว่าตนเองเป็นพวกหัวก้าวหน้าก็มักจะมุ่งเน้นเรื่องของนวัตกรรม และในระยะหลังนี้ก็มี การนามโนทัศน์ที่ว่าด้วยการพลิกผัน (disruption) เข้ามาใช้ ซึ่งในบางกรณีแนวคิดดังกล่าวทำให้เกิดการหยิ่งผยองทางวิชาการ (academic/scientific arrogance) ซึ่งชวนให้หลงทางได้ อันที่จริงเรื่องของ การพลิกผันอาจจะเกิดขึ้นในวงการวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีได้ง่ายกว่ามนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ ซึ่งมักจะสร้างความเปลี่ยนแปลงในรูปของพัฒนาการ (evolution) มากกว่าการปฏิวัติ (revolution) ในขณะเดียวกันก็มีสมาชิกของประชาคมอีกกลุ่มหนึ่งซึ่งข้อบกพร่องของกลุ่มหัวก้าวหน้าว่าเป็นผู้ที่ขาดรากและรากขาดทางวัฒนธรรม ไม่รู้จักรากเหง้าของตัวเอง จึงประสบความล้มเหลว เพราะไม่สามารถเชื่อมอดีตเข้ากับปัจจุบันและถ่วงทางไปสู่อนาคตได้

ผู้เขียนพยายามที่จะหาทางสายกลาง และในการบรรยายให้แก่สถาบันคลังสมองของชาติ ในการอบรมให้ในโครงการ “Deans for Change” พ.ศ. 2555 ผู้เขียนได้เสนอเอกภาพของการเรียนรู้ไว้เป็นแนวทางของการแสวงหาความรู้ที่ไม่ทิ้งอดีต อาจเรียกได้ว่าเป็นกระบวนการที่มีลักษณะ

เป็นการ “รับ” หรือการ “ซึมซับ” ซึ่งผู้เขียนใช้ศัพท์เป็นภาษาอังกฤษว่า “Receptive” หรือ “Assimilative” วิชาการจึงเป็นกระบวนการของการสั่งสมความรู้อย่างต่อเนื่องมาจากอดีต โดยมีวิธีการกลั่นกรองอันเหมาะสมว่าสิ่งใดควรจะนำไปพัฒนาต่อยอดได้ ขั้นตอนที่สองเป็นเรื่องของการเพาะความคิดเชิงวิเคราะห์ วิจักษ์ และประเมินคุณค่า เรียกเป็นภาษาอังกฤษว่า “Analytical, critical, and evaluative” ส่วนนี้ถือว่าสำคัญมาก ซึ่งกระบวนการเรียนรู้ด้วยตนเองก็จำต้องรู้จักใช้ให้เป็น ขั้นที่ 3 ซึ่งเป็นขั้นสุดท้าย อาจเรียกได้ว่าเป็นเรื่องของการสร้างใหม่ที่สมานเข้ากับสิ่งซึ่งรับสืบทอดมา เรียกเป็นภาษาอังกฤษว่า “Constitutive-integrative” อันที่จริงในขั้นตอนที่สามที่กล่าวมานี้ ผู้อยู่ในแวดวงอุดมศึกษาชอบที่จะใช้คำว่า “Innovation” อยู่เป็นประจำ แต่ผู้เขียนคิดว่าคำว่า “Innovation” อาจถูกผลักดันไปสู่วิธีการของ “Disruption”³ ได้โดยง่าย ถ้าเราต้องการจะสร้างวัฒนธรรมทางวิชาการที่มีความมั่นคงและยั่งยืน เราน่าที่จะสร้างวัฒนธรรมอันดีงามที่ส่งผลกระทบทางบวกทั้งต่อประชาคมวิชาการ และทั้งต่อสังคมโดยรวม ซึ่งคำว่า “Constitutive” ชี้ทางไปสู่กระบวนการสมานระหว่างองค์ประกอบที่แตกต่างกัน หรือเป็นการหลอมรวมให้เป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน ซึ่งการทำให้เป็นหนึ่งนั้นก็คือ มีลักษณะของ Integrative ที่กล่าวมานี้ อาจจะเรียกได้ว่าเป็นทางสายกลางที่จะสร้างความเปลี่ยนแปลงโดยมิได้ทำให้เกิดผลกระทบในเรื่องของการแบ่งแยก การขาดช่วง และการขัดแย้ง มนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์เป็นศาสตร์ที่ต้องการความละเอียดในเชิงวัฒนธรรมมากกว่าความรุนแรงของการพลิกผัน³

8. ว่าด้วยสหวิทยาการ ความสำคัญที่ว่าพัฒนาการของวิชาเฉพาะทำให้วิทยาการสาขาต่าง ๆ ถอยห่างออกจากกัน ซึ่งส่งผลลงมาถึงในระดับโรงเรียน อย่างน้อยก็ในระดับมัธยมปลายดังที่ได้กล่าวมาแล้ว ผลของการแปลกแยกและแตกแยกที่กล่าวถึง เป็นไปในรูปของการสร้างหลักสูตรที่ไม่คำนึงถึงความสัมพันธ์และความเชื่อมโยงระหว่างวิชาต่าง ๆ ความแปลกแยกที่กล่าวนี้ ทำให้นักคิดและนักวิชาการจำนวนหนึ่งพยายามที่จะหาทางอันเป็นสายกลางด้วยการปรับความสำคัญ

เรื่องพหุสาขา (multidisciplinarity) ของวิทยาการให้เป็นไปในรูปของสหสาขา (interdisciplinarity) เป็นที่น่าสังเกตว่า กลุ่มมหาวิทยาลัยในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ซึ่งรวมตัวกันเป็นสหพันธ์ Association of Southeast Asian Institutions of Higher Learning (ASAHL) ได้มีการจัดประชุมในเรื่องของการสนับสนุนแนวทางสหวิทยาการขึ้นเมื่อวันที่ 15-17 ธันวาคม ค.ศ. 1977 ที่เมือง Cebu ประเทศ Philippines ซึ่งแสดงให้เห็นว่าวงการอุดมศึกษาของเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ตื่นตัวขึ้นรับทิศทางใหม่ที่สำคัญ ๆ อยู่เสมอ⁴ วัฒนาการในขั้นต่อมาเป็นไปในรูปของการสร้างหลักสูตร “วิชาพื้นฐาน” ซึ่งหลังจากนั้นปรับตัวไปเป็น “วิทยาศาสตร์ทั่วไป” ซึ่งเรียกร้องให้นักศึกษาทุกคนต้องเรียนหลักสูตรกลาง แต่กลับประสบปัญหาในหลายด้าน ในด้านหนึ่ง นักวิชาการจำนวนมากไม่ต้องการสละหน่วยกิตของวิชาเฉพาะไปให้แก่กลุ่มวิชาศึกษาทั่วไป เพราะเกรงจะทำให้วิชาของตนขาดความเข้มข้น ผู้สอนที่มีความรอบรู้พอที่จะสร้างทวิวัจนระหว่างสาขาได้หาได้ยากมาก ในหลายกรณี เราเรียกร้องให้ผู้เรียนสร้างความพร้อมที่จะรับความรู้หลากหลายและพยายามเชื่อมโยงความรู้เหล่านั้นเข้าหากัน แต่ผู้สอนก็ยังคงความเป็นผู้เชี่ยวชาญเฉพาะสาขาย่อยนั้นเอง นอกจากนั้น การสอนที่ควรจะเป็นไปในรูปของหมู่คณะ (team teaching) ก็ดำเนินไปได้ด้วยความยากลำบาก เพราะแม้ผู้สอนจะมีใจให้แก่งานร่วมกันเป็นกลุ่มอย่างจริงจัง แต่ก็เป็นมิตรภาพส่วนบุคคล โดยได้รับการสนับสนุนจากภาควิชาและคณะวิชาต้นสังกัดน้อยมาก และมหาวิทยาลัยจำนวนมากก็มิได้สร้างกลไกที่จะสนับสนุนการเรียนการสอนในลักษณะนี้ อย่างจริงจัง การสอนซึ่งในอุดมคติน่าจะเป็น “Team teaching” ก็กลายเป็น “Turn teaching” ไปโดยปริยาย คือผลัดกันสอน โดยอาจที่มิได้มีการคิดร่วมกัน สรุปได้ว่าสหวิทยาการในรูปของหลักสูตรดูจะยังไม่ประสบความสำเร็จในกรอบของอุดมศึกษาไทยเท่าใดนัก ยกเว้นในบางมหาวิทยาลัยที่มีนโยบายและแนวทางปฏิบัติอันชัดเจน

ในส่วนที่เกี่ยวกับการวิจัย เมื่อได้มีการจัดตั้งสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.) ขึ้น ก็ได้มีการให้การสนับสนุน

³ The Oxford Dictionary อธิบายว่า คำคุณศัพท์ Disruptive และคำนาม Disruption แต่เดิมมีความหมายในทางลบ คือ ทำให้เกิดปัญหา แต่โลกของเทคโนโลยียุคใหม่มีความเปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็ว จึงมีการใช้คำว่า “Disruptive technology” ไปในทางบวก ในความหมายที่ 2 ผู้เขียนคิดว่ามนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์เรียกร้องความสุชุม ซึ่งในภาษาอังกฤษอาจจะต้องใช้คำว่า ความอ่อนน้อมถ่อมตน (humility) มากกว่าการพลิกผันอันรุนแรงที่อาจมิใช่เป็นการเปลี่ยนแปลงที่ยั่งยืน

⁴ ผู้เขียนได้รับความกรุณาจาก ดร.นิพนธ์ โอพารวรุฒน์ เลขานุการ ASAHL ในการค้นข้อมูลนี้จากแหล่งจดหมายเหตุ ซึ่งเก็บรักษาไว้ที่กระทรวงการอุดมศึกษา วิทยาศาสตร์ วิจัยและนวัตกรรม

การวิจัยเป็นหมุ่คณะในด้านมนุษยศาสตร์ สังคมศาสตร์ และศิลปกรรมอย่างจริงจัง ซึ่งผู้เขียนและผู้ร่วมงานจากหลายมหาวิทยาลัยได้สร้างงานในรูปแบบนี้ขึ้นมาอย่างต่อเนื่องในหลากหลายโครงการตั้งแต่ปี พ.ศ. 2538 เป็นเวลารวม 25 ปี แต่ทิศทางที่อาจเรียกได้ว่าเป็นสหวิทยาการในการวิจัยดังกล่าวก็ต้องชะงักลง เมื่อมีการยุบ สกว. และมีการปรับระบบการวิจัยเข้าสู่งานของกระทรวงใหม่เมื่อ 4 ปีที่แล้ว การวิจัยแบบสหวิทยาการในทั้งสามสาขาก็คงจะดำเนินไปได้เพียงในรูปของการให้ทุนวิจัยในลักษณะรางวัล เช่น ทุนเมธีวิจัยอาวุโส เท่านั้น อันที่จริงการวิจัยเป็นหมุ่คณะโดยเฉพาะที่เป็นการรวมนักวิชาการจากหลากหลายและหลากหลายวัฒนธรรมนั้น เป็นการสร้างงานวิจัยที่ทรงคุณภาพได้อย่างแน่นอน และองค์การการสนับสนุนการวิจัยที่แข็งแกร่งมากในระดับนานาชาติ เช่น มูลนิธิ Alexander von Humboldt ของเยอรมนี ก็ให้ทุนประเภทนี้มาอย่างต่อเนื่อง เพราะเป็นที่ประจักษ์ชัดแล้วว่า ปฏิสัมพันธ์ทางวิชาการของผู้ที่มาจากหลากหลายวัฒนธรรมและสามารถคิดร่วมกันได้เป็นปัจจัยที่สร้างคุณค่าในทางวิชาการได้อย่างแน่นอน คงจะต้องเน้นไว้ในที่นี้ด้วยว่าการวิจัยในบางสาขา เช่น โบราณคดี ไม่อาจดำเนินไปได้โดยปราศจากการทำงานร่วมกันอย่างต่อเนื่องของนักวิจัยหลากหลายสาขา ความสำเร็จของโครงการด้านโบราณคดีก่อนประวัติศาสตร์ ซึ่ง ศาสตราจารย์ ดร.รัศมี ชูทรงเดช แห่งมหาวิทยาลัยศิลปากร เป็นหัวหน้าโครงการเป็นตัวอย่างของการวิจัยไทยในลักษณะสหวิทยาการที่ทรงคุณค่ายิ่ง (Shoocongdej, 2022)

ที่กล่าวมาข้างต้นนี้เป็นเรื่องของจัดการที่มีลักษณะเป็นแบบแผนและเป็นทางการ แต่ในท้ายที่สุดแล้ว วัฒนธรรมอุดมศึกษาที่สร้างปฏิสัมพันธ์อันทรงคุณค่ามาได้ในรูปแบบของสหวิทยาการก็อาจจะก่อกำเนิดขึ้นมาอย่างไม่เป็นทางการในกรอบของวัฒนธรรมอุดมศึกษาเอง ผู้เขียนได้ให้ข้อเสนอเกี่ยวกับการสร้างทวิวัจนระหว่างสมาชิกของประชาคมอุดมศึกษามาแล้ว ว่าเป็นสุดยอดแห่งความปรารถนา และได้อ้างตัวอย่างชีวิตประจำวันของนักวิชาการตะวันตกที่เป็นการรับประทานอาหารร่วมกันของกลุ่มนักวิชาการ 20 คน จาก 20 สาขาต่อเนื่องกัน 20 ปี (Nagavajara, 2022) อันเป็นบรรยากาศทางวิชาการที่สนับสนุนสหวิทยาการอย่างเป็นธรรมชาติเป็นอย่างยิ่ง วัฒนธรรมอุดมศึกษาในลักษณะดังกล่าวอาจส่งผลทั้งในด้านของการวิจัย การเรียน

การสอน และปฏิสัมพันธ์ทางสังคม ในท้ายที่สุดแล้วผู้เขียนก็คงเลี่ยงไม่ได้ที่จะต้องกล่าวว่า ลักษณะอันไม่เป็นทางการอาจส่งผลในด้านความก้าวหน้าทางวิชาการได้ ที่ไม่แพ้ลักษณะที่เป็นทางการเลย⁵

ปัญหาเฉพาะของมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ไทย และข้อเสนอในการแก้ปัญหา

ผู้เขียนใคร่ขอแจกแจงประเด็นปัญหาไว้ดังนี้

1. ในเมื่อวิทยาการแผนใหม่ โดยเฉพาะอย่างยิ่งอุดมศึกษา มีต้นแบบมาจากตะวันตก ผู้รับประโยชน์ที่ปลายทางสมควรที่จะได้ศึกษาวัฒนธรรมต้นกำเนิดให้ถ่องแท้ เพื่อที่จะได้ใช้วิจารณ์ญาณพิจารณาด้วยตนเองว่าจุดกำเนิดของแนวคิดหรือวิธีการเป็นอย่างไร และควรจะได้รับ การปรับปรุงที่ปลายทางอย่างไร ผู้เขียนเคยกล่าวเอาไว้ในรูปของความเปรียบว่า ถ้ามหาวิทยาลัยแบบไทยเริ่มต้นที่วัดโพธิ์ เส้นทางที่จะเดินต่อไปจึงน่าจะเป็นไปในเส้นทางของการขับเคลื่อนจากท่าเตียนไปสู่หัวหมาก คือ มหาวิทยาลัยเปิดแห่งแรกของประเทศไทย มากกว่าที่จะไปสู่สามย่าน อันได้แก่มหาวิทยาลัยที่เก่าแก่ที่สุดของเรา ซึ่งพัฒนามาจากโรงเรียนข้าราชการพลเรือน ซึ่งแต่เดิมมีวัตถุประสงค์ในการสร้างผู้นำให้แก่ระบบราชการ ในเมื่อต้นแบบของไทยเป็นไปในรูปของวิทยาทาน การที่ในปัจจุบันมหาวิทยาลัยไทยพยายามจะปรับตัวให้เป็นมหาวิทยาลัยอุดมศึกษา จึงจำเป็นต้องดำเนินไปด้วยความรอบคอบเป็นอย่างยิ่ง นั่นเป็นเรื่องของระบบและการบริหาร ส่วนเรื่องที่เกี่ยวข้องกับวิชาการนั้น การรับเอาทั้งเนื้อหาและวิธีวิทยาจากตะวันตกเข้ามา โดยไม่ปรับให้เข้ากับปลายทางนั้นเป็นอันตรายอย่างยิ่ง ในแง่นี้มนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์อาจหลงทางมามากแล้วก็ได้ ในเมื่อรับความคิดแนวหลังโครงสร้างนิยม (Poststructuralism) เข้ามาเป็นหลักคิดแนวทางหนึ่งของวิทยาการในบ้านเรา ถ้าได้รู้จักต้นตอของตะวันตกดีก็จะเข้าใจว่าขบวนการดังกล่าวเป็นปฏิกิริยาตอบโต้แนวคิดโรแมนติคที่ยกย่องผู้เป็นอัจฉริยะ และมีความเชื่อว่าปัญญามนุษย์จะเข้าถึงปรากฏการณ์ทั้งหลายทั้งปวงของโลกนี้ได้ สุดทางของปฏิกิริยาตอบโต้ก็คือ การปฏิเสธความมั่นใจที่ว่าเรารู้จักสภาวะความเป็นไปของโลกนี้ได้ด้วยประสบการณ์และปัญญา และยอมรับความไม่แน่นอนของความหมายทั้งหลายทั้งปวงที่เกี่ยวข้องกับโลก และทั้งกับมนุษย์ ผู้ที่เติบโตมาในพุทธปรัชญาย่อมจะรู้ว่า

⁵ บทความที่อ้างถึงเป็นการยืนยันข้อสรุปรวมจากประสบการณ์อันยาวนานของผู้เขียนเองว่าลักษณะที่ไม่เป็นทางการมีบทบาทที่สำคัญมากในชีวิต สังคม ศิลปะ และโลกของวิชาการ

ความไม่เที่ยงนั้นแหละคือความเที่ยง และเราจะหาทางออกจากวังวนของความไม่เที่ยงนี้ได้อย่างไร การขาดผู้สันตติกรรมในด้านวัฒนธรรมและความคิดตะวันตกในวงวิชาการไทยทำให้เกิดความตื่นขึ้นที่นำไปสู่การนำทฤษฎีตะวันตกเป็นตัวตั้งและจับข้อมูลไทยเข้าช่อง ในขณะที่เดียวกันนักวิชาการจำนวนมากก็ยังเข้าไปไม่ถึงแก่นของชีวิตไทย มนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ยุคใหม่จำเป็นอย่างยิ่งที่จะต้องรู้จักทั้งเขาและเรา

2. ความรู้ที่สั่งสมมาทั้งของตะวันตกและของไทยในปัจจุบัน น่าจะทำให้เราเกิดความมั่นใจได้ว่า ถ้าหมั่นศึกษาภาวะความเป็นไปและโลกแห่งความเป็นจริงที่อยู่รอบตัวอย่างจริงจังแล้ว เราจะได้ทั้งองค์ความรู้และแนวคิดที่นำไปสู่การให้คำตอบว่า บ้านเราเป็นอย่างไรตามความเป็นจริง และเราก็น่าที่จะมีวิธีอธิบายความเข้าใจนั้นออกมาได้ในเชิงวิชาการ ผู้เขียนจึงได้เสนอแนวคิดที่ว่าด้วย “การสร้างทฤษฎีจากแผ่นดินแม่” เอาไว้โดยอาศัยข้อมูลที่ใกล้ชิด และก็เป็นที่น่ายินดีว่ามีนักวิชาการด้านมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ระดับแนวหน้าของไทยมีความคิดที่พ้องกับผู้เขียน และได้สร้างงานวิชาการที่เป็นไปในแนวของการสร้างทฤษฎีจากแผ่นดินแม่ขึ้นมาได้ในหลายกรณี (Na Thalung, 2022) ทั้งนี้ได้เป็นการปฏิเสธแนวคิดตะวันตกไปเสียทั้งหมด แต่เป็นการกระตุ้นให้เราเกิดความมั่นใจได้ว่า วิชาการที่ทรงคุณค่านั้น มิได้ผูกอยู่กับแหล่งกำเนิด ณ จุดใดจุดหนึ่ง แต่เกิดจากสภาวะแวดล้อมที่ต่างกันออกไป และเมื่อแนวคิดนั้นพัฒนาไปถึงจุดหนึ่ง ลักษณะอันเป็นสากลย่อมเกิดขึ้นได้ ดังเช่นที่ผู้เขียนได้นำแนวคิดของไทยในเรื่องที่ว่าด้วยศิลปะวิจารณ์ศิลปะไปใช้ในการวิเคราะห์ปรากฏการณ์ตะวันตก และได้รับความสนใจเป็นอย่างมากจากนักวิชาการตะวันตก⁶

3. จากประเด็นที่กล่าวมาข้างต้นอาจทำให้เราเห็นได้ว่า ยังมีวิทยาการบางสาขาในกลุ่มมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ที่ต้องการส่งเสริมเป็นอย่างมาก ผู้ที่ทำงานวิจัยเกี่ยวกับด้านไทยศึกษาย่อมจะตระหนักได้เป็นอย่างดีว่าเราขาดทั้งวิชาประวัติศาสตร์ความคิด (History of Ideas) และ/หรือ ประวัติศาสตร์ภูมิปัญญา (Intellectual History) ที่เป็นเช่นนี้อาจเป็นเพราะเราขาดแรงกระตุ้นให้ศึกษาความเชื่อมโยง

ระหว่างความคิดต่าง ๆ โดยที่สังคมไทยแต่ดั้งเดิมมาเน้นการศึกษาเชิงปฏิบัติ โดยที่ละแกนแห่งความคิดที่อยู่เบื้องหลังไว้ในฐานที่เข้าใจ มีผู้ที่เข้าใจเราผิด ทั้งที่เป็นชาวไทยเองและชาวต่างประเทศว่าเราไม่ใช่สังคมแห่งความคิด แต่ดังที่ได้ชี้ให้เห็นประจักษ์ชัดแล้วในส่วนที่เกี่ยวกับการวิจัยเรื่อง “13 ตุลาคม 2559 กับความเบ่งบานของศิลปะไทย” ว่าเราเป็นสังคมแห่งความคิด แต่เราไม่นิยมที่จะเรียบเรียงความคิดเหล่านั้นออกมาเป็นวาทกรรมอิสระ โดยเข้าใจเอาว่าผู้ปฏิบัติย่อมสำนึกในหลักวิชาได้ด้วยตัวเอง โลกสมัยใหม่ต้องการการถ่ายทอดความรู้ที่เดินทางไปได้ไกลแสนไกลด้วยวัฒนธรรมลายลักษณ์ เราจึงจำเป็นจะต้องพัฒนาวิชาการทั้งในแนวที่ยึดโยงกับความเจตจำนงในเชิงปฏิบัติ และทั้งในแนวขององค์ความรู้และหลักวิชาที่ว่าด้วยศิลปะแขนงต่าง ๆ ซึ่งขณะนี้ก็ได้มีการเริ่มต้นกันขึ้นแล้ว เช่น วิชาประวัติศาสตร์ศิลป์ และทฤษฎีศิลป์ ซึ่งพัฒนามาจากพื้นฐานที่ต่างกัน ในขณะที่ประวัติศาสตร์ศิลป์ของไทยก่อตัวขึ้นมาจากโบราณคดี และทฤษฎีศิลป์ก่อตัวขึ้นมาจากทัศนศิลป์เชิงปฏิบัติ ทวิวัจนระหว่างวิชาทั้งสองอาจยังไม่เกิดขึ้นอย่างจริงจัง แต่คงจะเกิดขึ้นได้ในกรอบของ “มหาวิทยาลัยแห่งทวิวัจน” (dialogic university) ที่ผู้เขียนได้เสนอไว้ในหนังสือ วัฒนธรรมสำนึก : รากฐานของอุดมศึกษาไทย ในทางที่กลับกัน อักษรศาสตร์ของไทยเริ่มต้นด้วยแนวตะวันตกที่ก่อตัวมาจาก Literary Criticism ซึ่งต่อมาปรับตัวเป็น Literary Studies โดยมีได้เน้นการปฏิบัติ แต่สังคมไทยดั้งเดิม วรรณศิลป์เป็นชนของการปฏิบัติ โดยเฉพาะอย่างยิ่งการแต่งร้อยกรอง ซึ่งมีความแข็งแกร่งทั้งในชนบทปุาฐะและในชนบทลายลักษณ์ โดยเป็นที่ยอมรับกันมาแต่เดิมแล้วว่า เราเป็นคนเจ้าบทเจ้ากลอน (ซึ่งก็เป็นปรากฏการณ์ที่บาทหลวง La Loubère บันทึกเอาไว้เมื่อได้เดินทางมากรุงศรีอยุธยาในรัชสมัยของสมเด็จพระนารายณ์มหาราช) นำประหลาดใจที่ว่าเรามีได้ปรับตัวเข้าหาชนบทของไทย แต่เรารับวิชา Creative Writing มาจากต้นแบบตะวันตก ยังมีวิธีการอีกมากมายที่เราจะสร้างขึ้นได้จากการรู้จักแผ่นดินแม่ให้ดีขึ้น

⁶ ผู้เขียนได้รับเชิญจาก Global Conference on Advances in Education and Social Sciences (GCAES) ให้ไปบรรยายในการประชุมที่ Malaga, Spain, 21st-26th August 2023 แม้ว่าผู้เขียนจำเป็นต้องปฏิเสธด้วยเหตุผลด้านสภาพร่างกายของผู้สูงวัยที่ไม่เอื้อต่อการเดินทางข้ามทวีป แต่เหตุผลในการที่เจ้าภาพตัดสินใจเชิญผู้เขียนขึ้นยืนถึงความเป็นสากลของวิชาการที่ก่อกำเนิดจากแผ่นดินแม่ “Your published paper entitled ‘Performance as Criticism – Criticism as Performance’ has caught our attention, making you an ideal candidate to address our esteemed audience. We believe your unique perspectives, in-depth knowledge, and expertise in this area will provide valuable insights and engage the participants in stimulating discussions.” (จดหมายอิเล็กทรอนิกส์ 16 June 2023)

4. ในส่วนที่เกี่ยวกับสังคมศาสตร์นั้น ความทะเยอทะยานที่จะปรับตัวให้เป็นวิทยาศาสตร์ หรือให้ใกล้เคียงวิทยาศาสตร์ ทำให้มีการพัฒนาวิธีการที่อิงวิทยาศาสตร์อยู่มาก ดังจะเห็นได้จากข้อกำหนดและทฤษฎีต่าง ๆ ในการปฏิบัติงานสนาม และที่เห็นชัดเจนนั่นคือ การอิงคณิตศาสตร์เพื่อสร้างความแม่นยำ (reliability) ให้แก่ข้อค้นพบ นำประหลาดที่ว่านักเศรษฐศาสตร์รางวัลโนเบล คือ Prof. Joseph Stiglitz แห่งมหาวิทยาลัย Columbia แต่เดิมมีความเชื่อว่าการคิดสูตรอิงคณิตศาสตร์ทั้งหลายขึ้นมามีคำตอบคำถามที่สำคัญทางเศรษฐกิจในระดับโลกได้ เมื่อท่านเดินทางมาแสดงปาฐกถาในประเทศไทย เมื่อประมาณ 20 ปีที่แล้ว ซึ่งผู้เขียนได้ไปร่วมเข้าฟังด้วยที่กระทรวงการต่างประเทศ ท่านผู้นี้กำลังหมกมุ่นอยู่กับการคิดสูตรใหม่ที่จะมาแทน GDP ซึ่งท่านคิดว่า ไม่มีความแม่นยำและไม่น่าเชื่อถือ หลายปีต่อมาเมื่อท่านได้รู้ประจักษ์แล้วว่าโลกนี้อาจพินาศลงได้เพราะความเหลื่อมล้ำระหว่างคนรวยกับคนจน และท่านก็แน่ใจแล้วว่าความไม่เท่าเทียมกันในสังคมคือจุดที่จะทำให้ลายมนุษย์ชาติท่านจึงเปลี่ยนทิศในทางความคิดไปสู่แนวปรัชญา ซึ่งอาจเรียกได้ว่าเป็นการเดินเข้าหาจริยธรรมหรือ Moral Philosophy โดยขอเรียกร้องของท่านมิใช่เป็นเรื่องทางอภิปราย แต่เป็นเรื่องของการสร้างความเป็นธรรมในสังคม อันรวมถึงการสร้างกลไกที่จะสนับสนุนให้เกิดกลไกของรัฐที่เป็นไปเพื่อประโยชน์สุขของคนหมู่มาก เป็นอันว่าในท้ายที่สุดแล้วศาสตร์ทั้งหลายทั้งปวงก็ต้องเดินมาสู่จุด C4 ในภาพที่ 1 คือ ความสำนึกในคุณค่าของความเป็นมนุษย์ ดังตัวบทความของเขาชื่อ “Capitalism and its discontents” (Stiglitz, 2019) และเศรษฐศาสตร์แนวใหม่ที่เขาต้องการจะสร้างขึ้นมาก็คือ “Ethical Economics” (เศรษฐศาสตร์เชิงจริยธรรม) นอกจากนั้นเขาออกมาเรียกร้องให้ขึ้นภาษีคนรวย เพราะเป็นที่แน่ชัดแล้วว่า ความหายกระดับโลกที่มาจากภาระบาตของโควิดส่งผลให้คนรวยยิ่งรวยขึ้นและคนจนยิ่งจนลง (Neate, 2023)

5. ผู้ที่อยู่ในวงการอุดมศึกษาย่อมจะสังเกตเห็นว่าอุดมศึกษาไทยมุ่งเน้นเรื่องการสร้างระบบมากขึ้นทุกทีในรอบ 2 ทศวรรษที่ผ่านมา โดยมีการตรากฎระเบียบที่รัดกุมตัวเอง ทั้ง ๆ ที่รัฐมิได้เรียกร้องถึงขนาดนั้น แต่ประชาคมอุดมศึกษาเองต้องการที่จะมีระบบ ยิ่งในระยะไม่กี่ปีที่ผ่านมาเมื่อมหาวิทยาลัยออกนอกกรอบราชการและเป็นมหาวิทยาลัยในกำกับของรัฐ ความหมกมุ่นอยู่กับการหารายได้มาหนุนเสริมเงินอุดหนุนจากรัฐ ทำให้เกิดความคิดที่ว่าระบบที่ดีจะส่งผลในทางบวกในทุกกรณีไป โดยที่ลืมไปว่า การสร้างคน

ที่มีคุณภาพก่อปรด้วยจริยธรรมต่างหากที่จะนำพาอุดมศึกษาไทยไปสู่ความเป็นเลิศที่แท้จริงได้ มนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ได้รับผลกระทบมาจากวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี ซึ่งมีกรอบของการดำเนินการที่เป็นระบบ ซึ่งแม้ตะวันตกจะสร้างขึ้น แต่ก็อาจปรับเปลี่ยนได้ไม่ยากนักกับสภาวะทางวิชาการของไทยที่มีลักษณะเป็นสากล คือทำได้ถนัดกว่ามนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ หลุมพรางของระบบไทยก็คือความเชื่อที่ว่าระเบียบที่ไม่มีช่องโหว่ใด ๆ จะเป็นตัวกำกับคุณภาพ แต่ในท้ายที่สุด ระเบียบที่นำมาใช้กำกับสมาชิกของประชาคมอุดมศึกษาที่เป็นชุดของเกณฑ์ต่าง ๆ ที่หยิบยืมมาจากระบบของการควบคุมคุณภาพของผลิตภัณฑ์อุตสาหกรรมนั่นเอง การมีระเบียบชุดเดียวที่จะต้องใช้กับวิทยาการทุกสาขาเป็นสิ่งที่เป็นไปได้แต่ก็เป็นไปแล้ว ด้วยความมั่งคั่งของผู้บริหารและนักการเมือง เช่น ระบบจรรยาบรรณในการวิจัยที่นำมาใช้กับมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ อ่านดูแล้วจับความได้ว่าเป็นระเบียบที่เหมาะสมอย่างยิ่งกับผู้ที่ทำงานวิชาการและวิจัยทางด้านสัตว์ทดลอง

อีกประการหนึ่ง ความก้าวหน้าทางวิชาการในระบบปัจจุบันขึ้นอยู่กับการศึกษาตีพิมพ์เผยแพร่ ซึ่งถูกกำหนดโดยระบบวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีของตะวันตก โดยที่วิทยาการส่วนหนึ่งเติบโตได้จากการพัฒนางานวิชาการระดับจุลภาคนักมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ของเราไม่ลังเลที่จะเดินตามนักวิทยาศาสตร์ ในแง่นี้ ซึ่งมุ่งเน้นเป็นการวิเคราะห์ปัญหาระดับจุลภาคที่สามารถให้คำตอบอย่างรวดเร็ว และตีพิมพ์ได้ในรูปของบทความวิชาการ/บทความวิจัย ในวารสารทางวิชาการ โดยนำไปขึ้นทะเบียนในระบบที่ดำเนินการโดยบริษัทข้ามชาติที่มีจุดประสงค์ในเชิงพาณิชย์เป็นหลักงานวิชาการที่แสดงออกถึงความคิดอันล้ำลึกที่จะส่งผลในวงกว้างจึงเกิดขึ้นได้ยาก จากตัวอย่างของนักคิดระดับรางวัลโนเบลที่เอ่ยมาข้างต้น เราก็อาจสรุปได้ว่าทฤษฎีที่จะส่งผลในวงกว้างได้ ก็คือทฤษฎีที่มาจากประสบการณ์อันยาวนาน โดยได้ผ่านกระบวนการครุ่นคิดพินิจถี่มาแล้วและมุ่งมองไปสู่จุดหมายปลายทางของศาสตร์ทั้งปวง คือความสำนึกในคุณค่าของความเป็นมนุษย์ ทางออกจากวงวนทั้งหลายจึงน่าจะต้องเป็นไปในรูปของการคลายระบบและระเบียบ (deregulation) ซึ่งยังไม่มีหน่วยงานใด หรือกลุ่มบุคคลได้ออกมาคิดหาทางแก้อย่างเป็นรูปธรรม

ผู้ที่ได้ศึกษาระเบียบและกฎเกณฑ์ต่าง ๆ ของระบบอุดมศึกษาไทยในปัจจุบันก็คงจะอดคิดไม่ได้ว่า กฎเกณฑ์

ชุดดังกล่าวที่มีความซับซ้อน และมีความละเอียดเป็นอย่างยิ่งนั้น ส่วนหนึ่งคงจะได้รับอิทธิพลมาจากระเบียบของหน่วยงานอิสระ เช่น ปปช. ที่มีไว้ใช้ในการปราบปรามการทุจริตในวงราชการ แต่อุดมศึกษาเป็นประชาคมของนักวิชาการที่ต้องการความเป็นอิสระในทางความคิด และสิ่งที่ต้องการมากที่สุดก็คือ เวลาที่จะทุ่มเทให้แก่งานวิชาการ อันที่จริงการแสวงหาความรู้คือสุดยอดปรารถนาของนักวิชาการ แต่เรากำลังพลัดหลงออกมาจากเส้นทางที่ไต่ร่วมกันวางไว้แต่เดิม

บทความนี้เริ่มต้นด้วยการพรรณนาลักษณะและความเป็นไปของศาสตร์กลุ่มใหญ่ ๆ 3 แขนง แต่ก็คงจำเป็นต้องจบลงด้วยการเรียกร้องว่า ถ้าปราศจากความเชื่อมั่นในมนุษยชาติแล้ว วิชาการจะก้าวไปข้างหน้าไม่ได้อย่างเด็ดขาด ประเด็นที่จำเป็นต้องตอกย้ำเป็นเชิงสรุปก็คือ อุดมคติที่ว่าด้วย “ความสำนึกในคุณค่าของความเป็นมนุษย์” ซึ่งผู้เขียนเสนอไว้ในปี พ.ศ. 2520 นั้น ทวีความสำคัญยิ่งขึ้นในปี พ.ศ. 2566 อย่างแน่นอน

References

- Banomyong, Pridi. (2015). **The Delegitimization of War: Unpublished Historical Records by the Senior Statesman** (โมฆสงคราม : บันทึกที่สั่งจะประวัติศาสตร์ที่ยังไม่เคยเปิดเผยของรัฐบาลรัฐอาวุโส). Bangkok: Pridi Banomyong Foundation.
- Hans Küng. (n.d.). In **Wikipedia**. [Online]. Retrieved July 19, 2023 from https://en.wikipedia.org/wiki/Hans_Küng
- Kant, I. (1798). **The Conflict of the Faculties (Der Streit der Fakultäten)**. [Online]. Retrieved July 19, 2023 from <https://www.projekt-gutenberg.org/kant/streit/streit.html> [in German]
- Khamson, Aurapin. (2022). **13 October 2016 and the Renaissance of Thai Art (13 ตุลาคม 2559 กับความเบ่งบานของศิลปะไทย)**. Nakhon Pathom: Silpakorn University Printing House.
- Nagavajara, Chetana. (1995). **Foundation of Humanities Research** (พื้นฐานการวิจัยทางมนุษยศาสตร์). In **Towards a Critical Culture** (ทางไปสู่วัฒนธรรมแห่งการวิจารณ์), 2nd ed. (pp. 258-285). Bangkok: Manager Press.
- Nagavajara, Chetana. (2003). In Search of Indigenous Theories (แนวทางการสร้างทฤษฎีศิลปะจากแผ่นดินแม่). In S. Kriengkraipetch (Ed.), **Art Lights the Way: Collected Articles** (ศิลปะส่องทาง: รวมบทความวิชาการ), (pp. 101-126). Bangkok: Combang Press.
- Nagavajara, Chetana. (2011). The loquacious turn or the importance of being secondary. **Journal of Liberal Arts Prince of Songkla University**, 3(2): 1-9.
- Nagavajara, Chetana. (2013). **From Selfless Giving to Commodification: The Dilemma of Higher Education** (จากวิทยาทานสู่การผลิตและจำหน่ายสินค้า: ความปั่นป่วนของอุดมศึกษา). Bangkok: Knowledge Network Institute of Thailand.
- Nagavajara, Chetana. (2016). **Mourning Becomes the Thai People: October 13th and an Artistic Renaissance** (พระราชอาพาให้ศิลปะเกิดใหม่). [Online]. Retrieved July 19, 2023 from <https://www.thaicritic.com/?p=3679>
- Nagavajara, Chetana. (2022). Informality in Life and Art: A Critical Viewpoint (ลักษณะที่ไม่เป็นทางการในชีวิตและศิลปะ : ข้อคิดเชิงวิพากษ์). In D. na-Pombejra, A. Khamson, & T. Weerakietsoontorn (Eds.), **Interweaving of Ideas: Festschrift for Winai Pongsripian** (ถักทอความคิด มิตรและศิษย์มอบให้ วินัย พงศ์ศรีเพียร), (pp. 15-40). Nakhon Pathom: Silpakorn University Printing House.
- Nagavajara, Chetana. (2023). On the role of the teacher in contemporary society (ข้อคิดว่าด้วยความเป็นครูแห่งยุคสมัย). **Journal of Learning Sciences and Education**, 2(1): 1-38. [Online]. Retrieved July 19, 2023 from <https://so07.tci-thaijo.org/index.php/JLSEd/article/view/2775/1922>
- Na Thalang, Siraporn. (2022). Inspirations from Professor Chetana Nagavajara (แรงบันดาลใจที่ได้รับจากศาสตราจารย์ ดร.เจตนา นาควัชร). In S. Chaiprasathna, S. Tongurai, A. Khamson, K. Thanompunyarak, & M. Lake (Eds.), **Chetana@84: Improvising His Way Through Life** (เจตนา 84 ปี : ด้นชีวิตลีลาชีวิต), (pp. 227-228). Bangkok: Combang Press.
- Neate, Rupert. (2023). **Joseph Stiglitz: Tax High Earners at 70% to Tackle Widening Inequality**. The Guardian. [Online]. Retrieved January 22, 2023

from <https://www.theguardian.com/news/2023/jan/22/joseph-stiglitz-economist-income-tax-high-earners-70-per-cent-inequality>

Shoocongdej, Rasmi. (2022). Professor Chetana Nagavajara as a Source of Contemporary Archaeology (ศาสตราจารย์ ดร.เจตนา นาควัชระ ในฐานะของหลักฐานทางโบราณคดีร่วมสมัย). In S. Chaiprasathna, S. Tongurai, A. Khamson, K.

Thanompunyarak, & M. Lake (Eds.), **Chetana@84: Improvising His Way Through Life (เจตนา 84 ปี: ด้นชีวิตลีชีวิต)**, (pp. 190-213). Bangkok: Combang Press.

Stiglitz, J. E. (2019). **Capitalism and Its Discontents**. The Times Literary Supplement. [Online]. Retrieved July 19, 2023 from <https://www.the-tls.co.uk/articles/capitalism-ethical-economics-joseph-stiglitz/>